

Brunssum en Schinveld ruziën om een stuk heide

Relaas van een grensconflict

JACQUES RUTTEN

De 'gemene gronden', vaak 'gemeente' genoemd, speelden vroeger een belangrijke rol. Het waren meestal heidevelden, die benut werden voor het weiden van het vee, voor het winnen van het strooisel dat in de potstal nodig was, voor het delven van klei. De meer moerassige gedeelten van zo'n gebied leverden nog hakhout en soms wat turf. De 'gemene' grond was meestal in gebruik bij en in bezit van één enkel dorp, maar soms waren meerdere dorpen gezamenlijk gebruiker en eigenaar. In onze regio was het grote heidegebied, waarvan de Brunsummerheide een restant is, verdeeld over alle aanliggende dorpen. Een deel van die heide kreeg vaak de naam van het belendende dorp, dat er gebruiker en eigenaar van was: Heerlerheide, Brunsummerheide, Schinvelderheide, Nieuwenhagerheide, Teverenerheide etc.

Brunssum bezat een bijzonder groot heidegebied, waarvan een gedeelte werd gebruikt samen met Schinveld. Dit gezamenlijk gedeelte omvatte het gebied dat, binnen de gemeente Brunssum, aan de zuidwestkant begrensd wordt door de hoge steilranden van de Rode Beek en aan de noordoostkant door de Duitse grens, tussen grenspaal 259 en 263 [zie kaartje 1]. Het gebied is door de ingrepen van de afgelopen honderd jaar onherkenbaar veranderd, eigenlijk verminkt. De heidevlakte van weleer wordt nu ingenomen door de steenberg van de Staatsmijn Hendrik, met daarop de industrieterreinen 'Hendrik' en 'Ora et labora'; door het industrieterrein 'Bouwberg'; door grote zandafgravingen. In de 19de eeuw wordt deze gezamenlijke heide gedeeld tussen Brunssum en Schinveld, de twee dorpen die er gebruik van maakten. Over die verdeling, die niet zonder slag of stoot verliep, gaat dit artikel.

Vóór de Franse tijd vormden beide dorpen,

samen met Jabeek, de bank Brunssum. Er was wel een grens tussen beide dorpterritoria, maar in de gezamenlijke heide, die geheel binnen de Brunssumse grenzen lag, was niet aangegeven tot hoe ver Schinveld die heide mocht gebruiken. Er was niet vastgelegd hoe ver die gezamenlijkheid naar de kant van Brunssum doorliep. De bestuurders van Schinveld zeggen aan de Brunssumse kant van het gebied geen grenzen te kennen, hoewel ze toegeven dat die er moeten zijn. Maar dan zitten we al in 1821, in een periode waarin elk dorp probeert zo veel mogelijk heidegrond in bezit te krijgen. En als een grens niet bekend is, kan men er makkelijker mee schuiven.

De betwisting wordt pas beëindigd in 1843, door een bij koninklijk besluit bekrachtigd akkoord. Maar voordat het eindelijk zover was, werd de verhouding tussen beide dorpen, en vooral tussen de bestuurders, jarenlang beheerst door een lange reeks acties en reacties.

De grens in de Franse tijd

Rond 1800 worden op last van de Franse regering de gemeentegrenzen in kaart gebracht. Landmeter Diederik uit Schinnen tekent in 1800 de door iedereen geaccepteerde en vaststaande grens tussen de dorpen Brunssum en Schinveld in. Deze grens loopt min of meer van west naar oost en we vinden ze op de Tranchotkaart, blad nr. 65, Gangelt. Ze is vrijwel identiek aan de huidige grens [kaartje 1]. Ook wordt dan een grens vastgesteld en meteen ingetekend, die het gezamenlijke heidegebied in tweeën deelt, in rechte lijn. Die grens loopt vanaf de Bouwberg naar de Brandenburg, tot op de huidige grens-paal nr. 259. In aanwezigheid van de bestuurders van Brunssum wijzen de Schinveldse vroede vaderen deze grens aan. Brunssum gaat ermee akkoord.¹ Het gezamenlijke gebied wordt opgedeeld in een Schinvelds en in een Brunssums deel [kaartje 1].²

Na de vaststelling van deze grens wordt het lange tijd stil. In Brunssum denkt men dat de in 1800 getrokken grens niet alleen de jurisdictie, maar ook de volledige eigendom afpaalt. Brunssum betaalt de grondlasten voor het gebied en andere gebruikers zijn er niet.

Hierin wordt Brunssum gesteund door een uitspraak van de Conseil de Préfecture van 7-12-1809, op een klacht van Jabeek.³ Deze klacht was ingediend vanwege het feit dat Brunssum een inwoner van Jabeek, Henri Kleuters, voor het gerecht had gedaagd, omdat hij klei had gehaald in de bewuste heide op Brunssums gebied. Jabeek vindt die aanklacht een aantasting van de rechten die inwoners van de vroegere bank Brunssum hadden, om het heidegebied te benutten.

De Conseil de Préfecture geeft Brunssum volledig gelijk. Brunssum mag Henri Kleuters voor het gerecht brengen, en ook iedere andere niet-inwoner die zonder toestemming gebruik maakt van de Brunssummer heide.⁴ De motivatie vermeldt onder andere dat Brunssum de grondlasten voor het ge-

bied betaalt. En, als Jabeek oude rechten op de heide meent te hebben, dan had men dat moeten inbrengen bij het vaststellen van de grenzen in 1800. Geen van de aanpalende dorpen heeft zich toen enig recht op Brunssums gebied voorbehouden. Ook Schinveld niet. Deze uitspraak schijnt te bevestigen dat in 1800 het gezamenlijke gebied definitief is gedeeld.

Hernieuwde aandacht voor gemene gronden

Na de Franse tijd komt de problematiek van de gezamenlijk gebruikte gronden opnieuw op de voorgrond. Daar zijn diverse redenen voor:

a. Voor Schinveld, en dus ook voor Brunssum, speelt het Verdrag van Aken een grote rol.⁵ Als uitvloeisel van dat verdrag dreigt Schinveld het gebruik van belangrijke weidegronden te moeten delen met Gangelt. Misschien zoekt Schinveld daarom compensatie naar de kant van Brunssum.

b. Door Rijk en Provincie wordt druk uitgeoefend op gemeenten om de gemeenschappelijke gronden te verdelen, om daarna over te gaan tot verkoop aan particulieren. Op die manier wil het provinciebestuur de gemeenteschulden delgen en de landbouw kansen bieden op snellere ontwikkeling.⁶

c. De plannen voor het opzetten van het kadaster tenslotte fixeren eveneens de aandacht van de plaatselijke bestuurders op het bezit van de onverdeelde weidegronden.

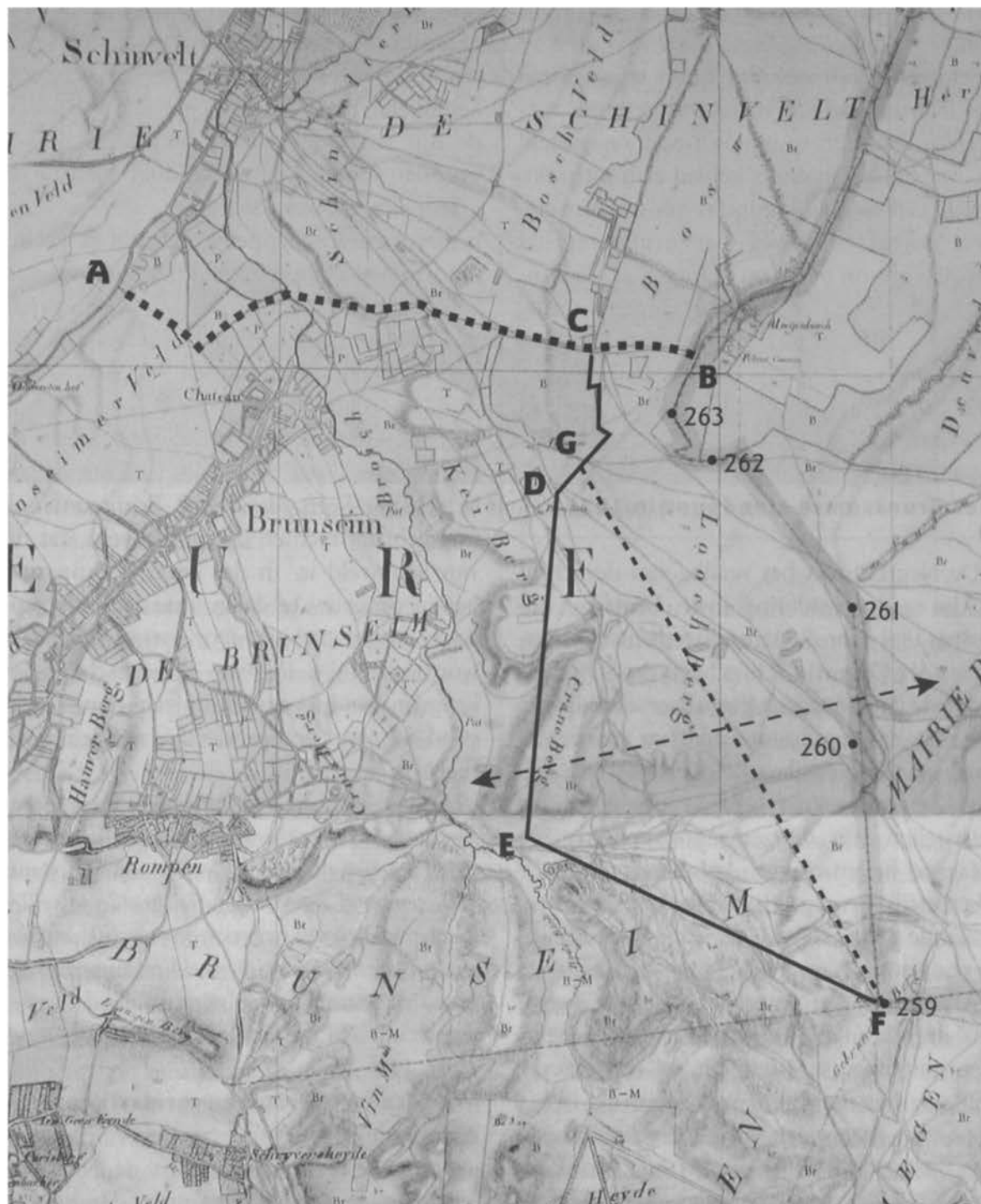
Maar voor Brunssum en Schinveld lijkt er geen probleem. De grenzen liggen immers vast.

Het Schinveldse standpunt in 1821/1822

Toch blijken in 1821 die grenzen minder vast te liggen als gedacht. Op 4 juli 1821 beklagt baron de Negri, schout van Brunssum, zich bij zijn collega Beckers van Schinveld over het *'afhouwen van heyde door*

inwoners van Schinveld op de gemeente Brunssum'.⁷ Beckers, in de volksmond 'de schout van het Huske' genoemd, roept de gemeenteraad bijeen.⁸ Die stelt op 10 juli

1821 als antwoord op de Brunssumse klacht 'dat de gemeentenaaren van Schinveld van onheuglijke tijden heyde gehaalt hebben in de heyde van Schinveld en Brunssum, gelegen

Kaart I (Tranchotkaart) Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und v. Muffling, 1803-1820.

Legenda: Lijn A---B geeft de oude grens van de dorpterritoria aan. Lijn G---F is de delingsgrens van 1800. Lijn D-E-F is de veronderstelde begrenzing van gemeenschappelijke heide. Lijn B-F is de grens tussen Nederland en Pruisen. Vlak omsloten door C-D-E-F-B-C is gemeenschappelijk gebied [bij D staat het huis van Peter Dewit]. <----> geeft aan de veronderstelde lijn van Schrijvelsberg op toren van Teveren.

omtrent de Lookberg, Schijvelsberg en meerder andere ongenoemde platzen van dien omstrek, zonder twist of aanspraak voor eenige regter'. Schinveld beroept zich dus op oude gebruiksrechten. In de Schinveldse strategie zal dit een voortdurend terugkerend kernpunt zijn.

Schinveld stelt ook dat nooit enige 'limyt ten dien aangaande' is bekend geweest, met andere woorden er is nog nooit vastgesteld hoever het gezamenlijk gebied zich uitstrekt. Dit is een tweede kernpunt voor Schinveld. Wel erkent Schinveld dat Brunssum het recht heeft om boete op te leggen aan Schinveldenaren die al te ver doordringen richting Brunssum, maar een grens daarvoor kent men niet. Met deze Schinveldse stellingname begint het eigenlijke touwtrekken om het gebied.⁹

Het Brunssumse standpunt in 1821

De Negri stuurt het verslag van de Schinveldse raadsvergadering, in afschrift, op 1 augustus 1821 naar de Arrondissementscommissaris [Arr Comm].¹⁰ Hij schrijft dat Schinveld door de voortdurende grensoverschrijdingen en met het standpunt van haar gemeenteraad een erfdiensbaarheid probeert te leggen op Brunssums gebied, terwijl bij het vaststellen van de gemeentegrens in 1800 daarvan helemaal geen sprake is geweest.¹¹ Natuurlijk beroept hij zich ook op de al genoemde uitspraak van de Conseil de Préfecture uit 1809.

Arr Comm Kerens schrijft al op 10 augustus de schouten [burgemeesters] van beide gemeenten aan. Hij treedt in zijn brieven volledig het standpunt van Schinveld bij: in 1800 zijn geen eigendoms- of gebruiksrechten vastgesteld, maar slechts een juridische grens. Beide gemeenteraden moeten gezamenlijk de zaak bespreken om, zonder dure processen, te komen tot een verdeling van de heide. Hij verwijst ook naar het standpunt van Gedeputeerde Staten in verband met de verdeling van gemeenschappelijk eigendom.

In Brunssum komt deze brief hard aan. Op 16 augustus 1821 vergadert de raad om er een standpunt over te bepalen.¹² Men komt tot de volgende stellingen:

1. Beide dorpen hebben vanouds, vóór 1800, een groot gedeelte van de heide samen gebruikt. Het betreft met name het gebied ten noorden van Lookberg en Schievelsberg. Schinveldenaren kwamen nooit verder dan de lijn langs deze beide bergen. Naar het noorden loopt deze vlakte door tot aan de grenspalen 260, 261, 262.

2. Het gemeenschappelijk gebruik is geëindigd in 1800. Er is toen op aanwijzen van Schinveld een rechte grens getrokken, waardoor de gemeenschappelijke heide werd verdeeld in een Schinvelds en een Brunssums deel.

3. Als de grensscheiding uit 1800, zoals de commissaris stelt, slechts op de jurisdictie betrekking heeft, dan heeft Brunssum ook nog gebruiksrechten op het gedeelte dat nu van Schinveld is. In dat geval is Brunssum bereid opnieuw te delen, maar dan volgens de wet van 20 juli 1807, waarin bepaald wordt, dat bij deling van gemeenschappelijke gronden het aantal huizen doorslaggevend is voor het aandeel, waar een dorp recht op heeft.

Het verslag sluit met de zin: '*Wij verzoeken nogtans den heere commissaris, indien Schinveld op eenen nieuwe verdeeling zoude bestaan, [...] eenen of meerdere gedelegeerde te willen kiezen, indien wij het voor onmogelijk aanzien met inwonders van Schinveld te concerteeren*'. Het Brunssums vertrouwen in goed overleg met Schinveld is duidelijk erg klein.

Wederzijdse getuigenverklaringen

Op 19 augustus 1821 stuurt de Negri dit raadsverslag naar de Arr Comm. Hij heeft er een drietal bijlagen bij gevoegd, die vooral tot doel hebben te bewijzen dat de grens van 1800 als echte eigendomsgrens heeft gefunctioneerd.¹³ De eerste bijlage bevat de al genoemde uitspraak van de Conseil de Préfec-

Een vredig plaatje; een herder met zijn kudde op de Brunsummerheide [1934].

Stadsarchief Heerlen, fotocoll. 906

ture van 7 december 1809. De tweede geeft een getuigenis van drie oud-burgemeesters [tevens schatheffers]. Als burgemeester waren ze perfect op de hoogte van het grondgebruik en dus ook van zaken betreffende de grens.¹⁴ Ze hebben de functie van schatheffer uitgeoefend tussen 1770 en 1790. Ze verklaren dat inwoners van Schinveld nooit verder in de gemeenschappelijke vlakke kwamen dan de lijn langs de Lookberg en de Schievelsberg. Deze vlakke is in 1800 tussen beide gemeenten verdeeld door de lijn van de hoek van de Onderste Boe [een bos] langs de Schievelberg op de paal aan de Brandenburg [zie kaartje 2]. De derde verklaring is die van Jean Mathieu Leboulle, maire van Brunssum van 1808 tot 1817.¹⁵ Hij getuigt dat de in 1800 vastgestelde limiet altijd door de inwoners van Schinveld in acht is genomen. Twee Schinveldenaren die in die jaren de limiet overschreden, zekere Theunissen en Kreiten, werden door de veldwachter bij Leboulle gebracht, die hen een boete oplegde. Deze werd zonder meer betaald.

De Arr Comm stuurt dit Brunssums standpunt in januari 1822 toe aan Schinveld en vraagt een reactie. Het duurt tot 22 juli 1822 voordat de raad van Schinveld het antwoord klaar heeft.¹⁶ Dit antwoord onderstreept dat door de grens van 1800 alleen jurisdictie is toegewezen. Schinveld heeft geen bezwaar tegen die Brunssumse jurisdictie, maar wil wel alle oude rechten van eigendom en gebruik volledig behouden. De getuigenissen die Brunssum heeft ingebracht worden weerlegd: de uitspraak van de Préfecture betreft Jabeek en niet Schinveld; als Kreiten en Theunissen boete hebben betaald, dan is dat een individuele handeling, waar de gemeente geen bemoeienis mee heeft; en vooral: de verklaring van de oud-burgemeesters komt van belanghebbenden en is daarom van geen waarde!

Geheel in lijn met deze redenering legt Schinveld zelf verklaringen over van mensen die nu elders wonen, maar vroeger hun domicilie in Schinveld hadden. Zij verklaren allen dat ze persoonlijk heide hebben ge-

haald en vee hebben gehoed tot ver over de grens die Brunssum nu wil aanhouden.

Ook verklaren de vroegere veldbode van Schinveld, Edmond Dohmen, en oud-maire Joannes Henricus Janssen dat ze ooit samen met Brunssum op de nu betwiste vlakte zijn opgetreden tegen herders van Scherpenseel. De opgelegde boete werd keurig gedeeld, wat duidelijk bewijst dat Schinveld evenveel rechten had als Brunssum. Een laatste aanwijzing voor Schinvelds gelijk: Brunssum zou ongetwijfeld de grens van 1800 met een greppel hebben gemarkeerd, als ze er zeker van waren geweest dat die de eigendom afbakende. De Schinveldse getuigenissen benadrukken vooral de oude gebruiksrechten.

Tussendoor is op 28 februari 1822 landmeter Folian van het kadaster geweest om de kadastrale gemeentegrens in te tekenen. Brunssum wijst de grens van 1800 aan en de raadsleden van Schinveld die erbij aanwezig zijn protesteren niet. Wel stellen ze diezelfde dag een verklaring op: Schinveld heeft tegen de aanwijzing niet geprotesteerd om de kadasterwerkzaamheden niet te vertragen en omdat ze de grens niet nauwkeurig kennen. Dit stilzwijgen mag geen enkel nadeel hebben voor het behoud van de oude gebruiks- en eigendomsrechten. Ook deze verklaring is als bijlage toegevoegd.

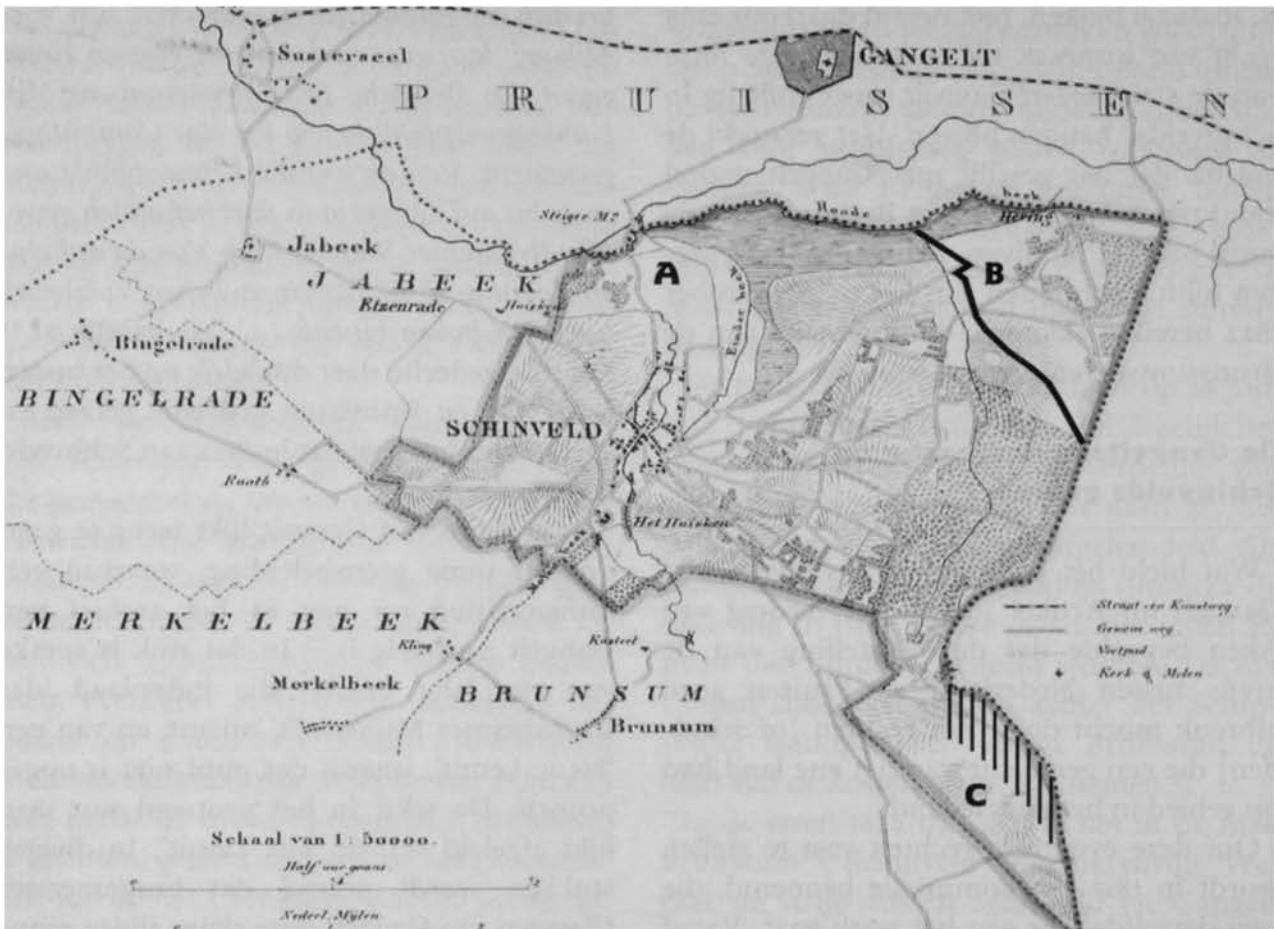
10 oktober 1822: een nieuwe verdeling

Kerens neemt nu het initiatief om de zaak op te lossen. Op 20 september schrijft hij beide gemeenteraden aan om gezamenlijk de verdeling te bespreken. Op 3 oktober 1822 zit hij persoonlijk in Brunssum de bijeenkomst van de twee gemeenteraden voor. Omdat men het rond de tafel niet eens kan worden, trekt het hele gezelschap naar de betwiste heide. Tijdens de bezichtiging van het terrein wordt men het er over eens dat *'... het te verdelede gedeelte zal bestaan uit de goederen gelegen binnen de navolgende punten: te beginnen van het huis van de wede Peeter Dewit met eene regte lijn op eenen kleinen berg in de*

*heide gelegen aan de Kranenpoel, regt over de Schevelsberg en den toorn van Teveren; vandaar met de zelve lijn nog vijftig kleine roede oude maat;*¹⁷ *van dit punt op de grensmaal N259; en vervolgens langs de Pruissische grens tot aan den bosch genaamd den Ruscher, vanwaar de limit zal lopen langs dezen bosch tot aan den bosch genoemd den Bouw, van dit punt langs dezen bosch tot op deszelfs uiterste hoek in de heide, en vandaar tot aan het punt van vertrek. De verdeling dezer gronden zal plaatst hebben in twee gelijken delen; voor ieder gemeente een gelijk aandeel; met dit verstaande dat wederzijdsch zullen bekomen dat gedeelte, wat voor deszelfs ligging hun het meeste en beste geschikt zal bevonden worden...'*¹⁸ Er wordt een verklaring opgesteld die, na voorlezing door de Arr Comm, door de meerderheid van de raadsleden van beide dorpen wordt ondertekend. Het probleem is dus wederom keurig opgelost, lijkt het.

Als ik probeer het omschreven gebied op een kaart in te tekenen, dan geeft dat een voor Schinveld teleurstellend resultaat. Zelfs als ik de grens een eindje vanaf de Kranenpoel richting Brunssum schuif, geeft dat een gezamenlijk gebied, waarvan de helft die Schinveld toekomt, zeker niet groter is dan het gebied dat in 1800 werd toebedeeld. Voor Brunssum valt de verdeling gunstig uit. Dit resultaat verklaart de houding van beide gemeentebesturen in latere jaren: Schinveld wil dan van het akkoord af, Brunssum houdt er strak aan vast.

Op 10 oktober stuurt de Arr Comm het verslag van de bespreking toe aan beide gemeentebesturen, met bovenstaande omschrijving van het te verdelen gebied. Op 17 oktober reageert schout Beckers met de vraag of er geen vergissing is begaan. Hij heeft bij de bespreking in de heide toch duidelijk gevraagd om het uiterste punt honderd kleine roeden verder te kiezen, en in het verslag staat dat gekozen is voor slechts vijftig roeden! Heeft men hem misschien niet goed verstaan toen hij sprak van honderd roeden?! We mogen aannemen dat deze brief

Kaart 2: het kaartje geeft de toestand weer zoals die vanaf 1843 bestond. Hierop staan de claims van Gangelt aangegeven. A claim bij Brommelmolen (Stegermolen). B recht van overpad door de Bergerheide. C gearceerd, claim bij de Kranenpoel en bij 'Brunsummer molenrad'

Uit: J. Kuyper, Gemeente-atlas van Limburg

van Beckers aangeeft dat de bestuurders van Schinveld er zich inmiddels van bewust zijn geworden dat ze een slechte zaak hebben gedaan.

Op 30 oktober komt het antwoord van de commissaris: alle raadsleden die aanwezig waren hebben na langdurige discussie de vijftig kleine roeden geaccepteerd. Het verslag van de bespreking, nadat het voorgelezen was, is door een meerderheid in beide gemeenteraden getekend. Er kan dus niet meer op teruggekomen worden. Maar dat had Kerens gedacht!¹⁹

Op de lange baan

Schinveld reageert niet officieel, maar uit het vervolg blijkt dat men de verdeling onac-

ceptabel vindt. Vanaf dit moment streeft Schinveld er naar de uitvoering van het akkoord tegen te houden. Er ligt een uitstekende mogelijkheid bij de hand om dat te bereiken: Schinveld koppelt de uitvoering van het akkoord aan de Brunssumse bereidheid om zich, samen met Schinveld, te verzetten tegen de aanspraken van Gangelt. Schinveld is namelijk al enige tijd verwickeld in een grensconflict met Gangelt en eist nu dat Brunssum mee zal betalen in de kosten van dit conflict. De uitvoering van het akkoord over de verdeling van de heide wordt daarvan afhankelijk gemaakt.

Daarbij is de geringe bereidheid om Brunssum als partner in het conflict mee te laten beslissen veelzeggend. Schinveld eist uitdrukkelijk dat Brunssum meebetaalt, maar

is, zoals zal blijken, niet bereid daarvoor enig recht van inspraak toe te kennen. De regie van de strijd tegen Gangelt moet volledig in Schinveldse handen blijven. Het versterkt de indruk dat het geschil met Gangelt vooral dient om het akkoord met Brunssum op de lange baan te schuiven. Brunssum daarentegen blijft vasthouden aan het op 22 oktober 1822 bereikte akkoord, dat kennelijk aan de Brunssumse wensen beantwoordt.

De Gangeltse aanspraken op Schinvelds gebied

Wat hield het conflict van Schinveld met Gangelt in? Artikel 30 van het verdrag van Aken bepaalde dat de vaststelling van de grens tussen Nederland en Pruisen geen afbreuk mocht doen aan rechten [of schulden] die een gemeente van het ene land had op gebied in het andere land.

Om deze eventuele rechten vast te stellen wordt in 1817 een commissie benoemd, die nog datzelfde jaar aan het werk gaat. Vanaf december 1817 wordt Schinveld geconfronteerd met aanspraken van Gangelt, dat beweert weiderechten te hebben op bepaalde Schinveldse gedeelten van het zogenoemde Gangelterbroek, vlak bij de Brommelermolen. Ook claimt Gangelt recht van overpad over de Bergerheide tussen Gangelt en Hohenbusch [zie kaartje 2]. Jabeek wordt met een soortgelijke eis van Süsterseel geconfronteerd. Door het provinciaal bestuur en door de Arr Comm worden beide zaken vaak samen behandeld.

Op 7 december 1820 accepteert de grenscommissie de genoemde aanspraken van Gangelt als volledig rechtmatig en legt ze vast in het protocol.²⁰ Maar in dat protocol wordt nog een andere claim van Gangelt opgenomen, die pas op het laatste ogenblik door burgemeester Claessen van Gangelt is ingebracht. Artikel 1 van het protocol luidt: *‘Die zur Königlich Preussischen Gemeinde Gangelt auf Königlich Niederländischen Boden gelegenen Wechbilde-theilen und hierin be-*

findlich Communalgüter erstrecken sich vom Abhang des Langenbergs in der grossen Heide gegen das Belgische Dorf Brunssum auf den Landesgrenzpfahl no 260 bei eine Communalgrenzstein. Von da auf die Kranenpfühle und zwar bis auf das vormals dort befindlich gewesene Brunsemer Muhlen Rad. Von da auf einen Kommunal Grenzstein zwischen Voszbruch und dem hohen busche.’ [zie kaartje 2].²¹ Dit tekstgedeelte slaat duidelijk op het tussen Schinveld en Brunssum gedeelde gebied en speciaal op het deel dat in 1822 aan Schinveld is toebedacht.

Deze claim van Gangelt lijkt terug te gaan op een oude grensbeleiding, waarvan een samenvatting nu nog in het archief van Gangelt aanwezig is.²² In dat stuk is sprake van een ‘alte Lemit’, die inderdaad ‘das Brunsheimer Muhlerath’ noemt, en van een ‘Neue Lemit’, waarin dat punt niet is opgenomen. De tekst in het protocol van 1820 lijkt afgeleid van de ‘alte Lemit’. In diverse stukken wordt gezegd dat burgemeester Claessen van Gangelt deze claim alleen mondeling heeft ingediend, zonder schriftelijke bewijzen. Tegenover baron de Negri zegt hij dat Gangelt geen enkele aanspraak op dat gebied maakt en dat hij zich houdt aan de al eeuwen bestaande grens.²³ Maar op vragen van Schinveldse zijde antwoordt hij dat hij zich houdt aan het protocol zoals dat door de grenscommissarissen is opgemaakt.²⁴ Een pesterijtje tussen slechte burens?

Schinveld en Jabeek protesteren in januari 1821 tegen de bepalingen van de grenscommissie, maar er is dan geen protest tegen bovenstaande zinsnede.

Scheidsman

Vanaf januari 1821 wordt er druk overleg gepleegd om de betwisting tussen Gangelt en Schinveld op te lossen. Daarbij wordt de oplossing beurtelings gezocht via:

- Onderling overleg
- Benoeming van scheidsmannen of arbiters
- Voorleggen van de zaak aan de rechtbank

Het provinciaal bestuur in Maastricht en het bestuur van het Pruisische Grossherzogthum Niederrhein [of Rheinprovinz] in Aken sturen meteen na het protest van Jabeek en Schinveld aan op de benoeming van scheidsmannen. Dat is een goedkope en efficiënte manier om problemen op te lossen. Voorwaarde is wel dat alle partijen vooraf instemmen met de uitslag. Dat valt niet altijd mee, zoals we zullen zien.

Beide provinciebesturen willen dat Gangelt, Schinveld, Wehr [Süsterseel is deel van die gemeente] en Jabeek, elk een scheidsman aanwijzen. Die moeten met zijn vieren oplossingen uitwerken. Om een patstelling te vermijden zullen de vier scheidsmannen samen één opperscheidsman moeten benoemen, eventueel door loting. Schinveld benoemt op 17 juli 1821 notaris Lienaerts uit Merkelbeek. Maar pas eind oktober 1822, dus kort nadat de overeenkomst met Brunssum is gesloten, geeft men hem, na lang aandringen van de Arr Comm, de vereiste volmacht. Enkele dagen later, in november, klopt Schinveld bij Brunssum aan met de vraag deel te nemen in de strijd tegen de aanspraken van Gangelt, want die betreffen ook een deel van de heide, waarover men op 3 oktober 1822 een akkoord heeft gesloten. Schinveld beweert deze pretentie van Gangelt pas onlangs te hebben ontdekt, tijdens de bespreking van de stukken met de scheidsman.²⁵ En... deelname van Brunssum betekent, volgens Schinveld, vooral deelnemen in de kosten.

Brunssum toont weinig animo en wil op zijn beurt geen volledige volmacht geven, omdat die scheidsman ook een oplossing moet vinden voor problemen tussen Schinveld en Gangelt, waar Brunssum volkomen buiten staat. Brunssum ondertekent op 8 december 1822 wel een benoemingsakte voor Lienaerts, maar maakt voorbehoud inzake de eindbeslissing.²⁶

De raad van Schinveld verklaart op 18 juni 1823 nogmaals dat Brunssum wel degelijk betrokken partij is en dat de verdeling van 3 oktober 1822 niet door kan gaan als het geschil met Gangelt niet is afgehandeld. Als Gangelt rechten verwerft klopt immers de opdeling in twee gelijke delen niet meer. Er moet dan opnieuw gedeeld worden. De Arr Comm staat ook nu pal achter het Schinveldse standpunt en vraagt Brunssum de helft van de kosten op zich te nemen.²⁷

In de jaren 1824 t/m 1827 is het in de zaak Brunssum - Schinveld tamelijk rustig. Wel gaat de strijd tussen Schinveld en Gangelt door. De ene keer lijkt men in dat conflict af te stevenen op een minnelijke schikking; dan weer is sprake van scheidsmannen, of van een proces voor een rechtbank.

In het kielzog van de strijd die Schinveld voert met Gangelt zal in de jaren 1828 tot 1830 ook het geschil tussen Brunssum en Schinveld weer helemaal op de voorgrond staan, met soms merkwaardige ontwikkelingen. Daarover, en over de uiteindelijke afhandeling, leest u meer in het volgende nummer.

Noten:

1. RA in Limburg, Provinciaal Archief [PA], inv.nr. 11449, bijlage 1 bij verslag raadsvergadering Brunssum d.d. 16-8-1821.
2. Merkwaardig is dat deze grens op de Tranchotkaart wel op blad nr.75, Heerlen, staat ingetekend, terwijl het grootste deel ervan, dat op blad nr.65, Gangelt, zou moeten staan, daar ontbreekt.
3. PA, inv.nr. 11449, bijlage 3 bij in voetnoot 1 genoemd verslag.
4. PA, inv.nr. 11449. In het vonnis staat letterlijk: 'il

est accordé à la commune de Brunssum l'autorisation nécessaire pour poursuivre le nommé Henri Kleuters et tout autre individu qui se permettrait des infractions sur la dite bruyère de Brunssum en y coupant des gazons ou y enlevant de l'argile'.

5. Het verdrag van Aken werd gesloten tussen het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk Pruisen op 26-6-1816 en legde de grens tussen beide landen vast [volledige tekst Frans en Nederlands in Memoriaal Administratief 1817].

6. Er is een resolutie d.d. 4 mei 1821 van het provinciaal bestuur over de verdeling van gemeenschappelijke gronden. Ze is toegezonden aan alle gemeentebesturen. Ik heb ze nog niet kunnen achterhalen.
7. PA, inv.nr. 11449, brief de Negri aan Arr comm, met bijgevoegd het verslag van de raadsvergadering van Schinveld d.d. 10-7-1821.
8. Vermelding in *'Schets over den politieken toestand der gemeente Schinveld (Limburg) 1849-1869'* door A. SCHERPENSEEL. Beckers woonde op het zogenoemde Schinvelder Huisken, tegenwoordig 'Schinvelder hoeve' genoemd. Hij was daarmee buurman van de Brunssumse schout, baron de Negri, die op kasteeltje Genhoes woonde.
9. PA, inv.nr. 11449, raadsverslag Schinveld d.d. 10-7-1821.
10. De Arrondissementscommissaris [in bepaalde jaren districtscommissaris genoemd] was in de periode 1814-1851 de schakel tussen het provinciaal bestuur en de plattelandsgemeenten.
11. PA, inv.nr. 11449. Dezelfde klacht in brief d.d. 6 juni 1822.
12. GA Brunssum, Archief Gemeentebestuur, inv.nr. 2, verslag nr.17. De verslagen van de gemeenteraad die betrekking hebben op deze zaak zijn alle te vinden in dit archief, inv.nr.s 2 en 3. Er is één uitzondering: het verslag van de bijeenkomst van 27 mei 1823 is uit het register in Brunssum verwijderd! Het is wel te vinden in PA inv.nr. 11449.
13. PA, inv.nr. 11449, brief de Negri aan Arr Comm 19-8-1821 met raadsverslag 16-8-1821 en bijlagen.
14. Het zijn Theodorus Hendrik van den Camp [74 jaar], Godfriedus Geurten [78] en Pieter Heylands [89].
15. In de stukken staat altijd Lebouille. Ik neem aan dat het een verschrijving voor Lebouille is.
16. Verslag van die raadsvergadering, met bijlagen, in: PA, inv.nr. 11449.
17. Een kleine roede is ongeveer 4,59 meter [zie: Landmaten-tolk voor de Provincie Limburg]
18. Verslag van deze bijeenkomst in GA Brunssum, archief Gemeentebestuur, inv.nr. 2, verslag nr. 24; en in PA, inv.nr. 11449.
19. Merkwaardig is dat Kerens het akkoord niet ter goedkeuring voorlegt aan de hogere overheden. Waarschijnlijk heeft dat te maken met zijn grote betrokkenheid bij de zaak Schinveld-Gangelt. Hij neemt daarin stelling tegen de Arr Comm van Roermond die de aanspraken van Gangelt heeft geaccepteerd.
20. PA, inv.nr. 12115.
21. Zowel in PA als in het archief van Gangelt alleen protocollen in het Duits. Het is me niet bekend of er ook een Nederlandstalige versie bestaat.
22. Gemeindearchiv Gangelt, inv.nr. 1 folio 46
23. PA, inv.nr. 11449, verslag raadszitting d.d. 27 mei 1823 en verslag raad Brunssum d.d. 13-3-1829.
24. PA, inv.nr. 11449, brief 14-1-1824 van Beckers aan Arr Comm.
25. Al in 1821 heeft Schinveld getuigenissen van oude Brunssummers ingezameld om te bewijzen dat er nooit een molen bij de Kranenpoelen heeft gestaan. Zie brief Arr Comm aan Schinveld d.d. 17 juni 1827, in: PA, inv.nr. 11449.
26. PA, inv.nr. 11449, brief Beckers aan Arr Comm d.d. 9-12-1822.
27. PA, inv.nr. 11449, brief Arr Comm aan Brunssum d.d. 3 juli 1823.

De rechten van het leengoed Haeren in de 18de eeuw

FRANS M. GERARDS

In het Gemeentearchief van Heerlen bevindt zich het 'Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal'. Het omvat twee dozen. In een van die dozen bevindt zich een handgeschreven stuk van drie pagina's met als titel 'Relieven Haeren'. Het is hoogst waarschijnlijk geschreven door mr. Willem Hendrik van Panhuys [1734-1808], die van 1770 tot aan zijn dood eigenaar was van genoemd leengoed. Het stuk bevat onder andere een omschrijving van het leengoed.

Romantisch doorkijkje naar kasteel Haeren [2002].

Foto J. Dreissen.

Deze luidt als volgt: *'dit Haeren afkomstig van het huys van Hoensbroek is een van de Adellijcke en Riddermatige Hoffsteeden S Lands van Valckenburg, en geniet buyten andere Voorregten, het Regt om in de Ridderschap van de voorh Lande van Valkenburg te worden geadmitteerd'*. In deze omschrijving wordt erop gewezen dat Haeren een riddermatig goed was en als zodanig verschillende rechten genoot. Het meest in het oog springende recht, en waarschijnlijk ook het belangrijkste, was het recht om tot de ridderschap van Staats-Valkenburg te worden toegelaten. Welke de andere rechten waren, wordt in de omschrijving helaas niet vermeld. Bestudering van de archiefstukken maakt duidelijk dat er aan Haeren minstens nog één ander recht kleefde, namelijk het jachtrecht. In het vervolg van deze bijdrage worden beide rechten nader toegelicht. Daarbij wordt een antwoord gegeven op de volgende vragen. Wat hielden die rechten in? Hoe kwam een eigenaar er achter dat aan het verworven goed die rechten kleefden? Welke problemen konden zich daarbij voordoen?

Recht op toelating tot de ridderschap

Dat Haeren een riddermatig goed was, betekent dat de bezitter het recht had om in de ridderschap van Staats-Valkenburg te worden beschreven. Dat wil zeggen, dat de eigenaar het recht had om voor de vergaderingen van de ridderschap te worden uitgenodigd. Een riddermatig goed gaf aan de eigenaar dus een zekere politieke macht. Voorwaarde was

wel dat de bezitter van adellijke afkomst was. Was dat laatste niet het geval, dan werd men, ondanks het bezit van een riddermatig goed, niet tot de ridderschap toegelaten. Daarmee ging het recht om in de ridderschap te worden beschreven echter niet verloren. Dat recht kleefde namelijk aan het goed en niet aan de eigenaar. In een periode dat van dit recht, vanwege onvoldoende kwalificatie van de bezitter, geen gebruik werd gemaakt, was dat recht 'slapende'.¹

Indien de koper van een leengoed in de ridderschap beschreven wenste te worden diende hij twee bewijzen te leveren. In de eerste plaats diende hij te bewijzen dat er aan het gekochte goed 'riddermatigheid' kleefde. Hiervoor diende hij aan te tonen dat er op grond van dat bezit in het verleden ooit één of meerdere eigenaren tot de ridderschap waren toegelaten. In de tweede plaats diende hij zijn adellijke afkomst te bewijzen. Hiervoor diende hij aan te tonen dat er sprake was van een dubbele adellijke afstamming, zowel van vaders- als moederszijde. Dit bewijs was geleverd als men vier onberispelijke adellijke kwartieren aan zowel vaders- als moederszijde kon laten zien en deze door de zittende leden van de ridderschap ook werden erkend.²

Bewijs van riddermatigheid

Men kan zich afvragen hoe in de 18de eeuw de koper van een leengoed kon weten of het gekochte goed in het Staatse Land van Valkenburg al dan niet riddermatig was? Op een enkele uitzondering na bestonden er namelijk geen lijsten of overzichten van alle riddermatige goederen in het gewest. Wat niet weg neemt dat de gerenommeerde goederen, die al eeuwen in handen waren van hetzelfde geslacht en waarvan generatie op generatie telgen in de ridderschap ook van het voormalige Spaanse land beschreven waren geweest, in deze nauwelijks voor problemen zullen hebben gezorgd.

Anders was het echter voor die goederen

waarvan het recht op toelating tot de ridderschap gedurende langere tijd 'slapende' was geweest. Stel bijvoorbeeld dat van dat recht zo'n honderd jaar of langer geen gebruik meer was gemaakt, wie wist nadien dan nog dat het om een riddermatig goed ging? Waarschijnlijk niemand meer. De nieuwe eigenaar bleef in zo'n geval niets anders over dan zelf een onderzoek te doen naar de vraag of in het verleden ooit een of meerdere eigenaren op grond van dat bezit tot de ridderschap waren toegelaten.

Wat de methode van onderzoek betreft, was de nieuwe eigenaar aangewezen op het doorvorsen van de archieven, met name het archief van de ridderschap en de Staten. Echter ook andere archieven konden relevant zijn. Bijvoorbeeld de familiearchieven van die geslachten, die al generaties lang in de ridderschap vertoefden.

Belangrijke documenten

Maar welke archieven de nieuwe eigenaar ook raadpleegde, bij zijn zoektocht waren voor hem de volgende stukken van belang: verzoekschriften, certificaten of attestaties, akten van approbatie, de notulen en de resoluties van de 'Landsvergadering'.³

Verzoekschriften waren brieven gericht aan de ridderschap met het verzoek om tot de ridderschap te worden toegelaten. In deze brieven kon men altijd de naam van het aspirant-lid vinden en meestal ook de naam van het goed op grond waarvan het aspirant-lid wenste te worden toegelaten. Soms werden in het verzoekschrift ook voorgangers genoemd die op grond van het vermelde goed in de ridderschap beschreven waren geweest.

Vanwege de koppeling van naam én leengoed waren dit zeer waardevolle stukken. Een verzoekschrift gaf echter geen uitsluitel over de uiteindelijke toelating van het aspirant-lid. Daarom kon het niet als een strikt bewijs worden gehanteerd.

Een certificaat of attestatie was een schrif-

Schilderij van kasteel Haeren door Nelly van den Boom-Hukkelhoven.

telijke verklaring van de ridderschap waarin werd verklaard dat een bepaalde kandidaat zich op grond van zijn bezit en zijn afkomst voor de ridderschap had gekwalificeerd. Hij kon zich nu ter goedkeuring wenden tot de Staten-Generaal in Den Haag en vóór de Staatse tijd in Brussel. Voor de onderzoeker was zo'n certificaat heel waardevol. Echter een waterdicht bewijs was het niet. Men kon er namelijk niet uit afleiden of de rekestrant nu ook daadwerkelijk tot de ridderschap was toegelaten.

Een akte van approbatie was een schriftelijke verklaring van de Staten-Generaal waarin werd verklaard dat de aanvraag van de kandidaat was goedgekeurd. Hij diende nu alleen nog de 'eed van trouw' af te leggen. Ook een akte van approbatie was echter geen waterdicht bewijs. Een dergelijke akte bewees wel dat de kandidaat ver was gekomen maar niet dat hij daadwerkelijk in de ridderschap had geparticipeerd.

Wat dat betreft had de onderzoeker het

meeste aan de notulen en de resoluties van de landsvergadering, dat wil zeggen de gezamenlijke vergadering van de leden van de ridderschap en de afgevaardigden van de vier hoofdschepenbanken [Heerlen, Meerssen, Beek en Klimmen], het zogenaamde 'Statencollege'. In de aanhef van de notulen en de resoluties waren namelijk steeds de namen van de edelen te vinden die de vergadering hadden bezocht. Achter hun naam stond vaak de naam van het goed genoteerd op grond waarvan men in de ridderschap zat. Onder deze stukken was meestal ook nog eens hun handtekening terug te vinden. Vond men dus de naam van een voorganger terug in de aanhef van de notulen en/of resoluties met vermelding van het goed, dan had men een stevig bewijs in handen.

In de praktijk was het meestal niet nodig om alle genoemde documenten op te sporen. Doorgaans was het bewijs geleverd als men het verzoekschrift van één voorganger kon opsporen en een of meer notulen, c.q.

resoluties. Uit het verzoekschrift kon men opmaken dat een vorige eigenaar op grond van het vermelde bezit een verzoek tot toelating had ingediend. En de notulen, c.q. resoluties vormden het onomstotelijke bewijs dat hij ook daadwerkelijk in de ridderschap had geparticipeerd.

Het verrichten van een dergelijk onderzoek zal overigens lang niet altijd een gemakkelijke opgave zijn geweest, zeker niet als men in een ver verleden moest terug gaan. Daarbij moest de 'onderzoeker' er rekening mee houden dat belangrijke stukken verloren waren gegaan, bijvoorbeeld door brand.

Onderzoek

Toen Van Panhuys in 1770 Haeren kocht, was het recht op riddermatigheid dat aan het goed verbonden was al vele jaren 'slapende'. Zijn directe voorganger, de uit Aken afkomstige Vaalse industrieel Johann Arnold Clermont, die sinds 1752 eigenaar was geweest, was geen lid geweest van de Valkenburgse ridderschap. Hij had namelijk geen adellijke afkomst. Dat hij, zijn broers en zijn zusters in 1752 te Wenen in de rijksadelstand werden verheven veranderde daaraan niets.⁴ Zo'n buitenlandse adelsbrief leidde namelijk niet tot opneming in de Nederlandse adel. En dat laatste was nodig om in de ridderschap zitting te kunnen nemen. De voorgangers van Johann Arnold waren Esaias en Johan Adam Clermont. Esaias had Haeren in bezit van 1731 tot 1752, Johan Adam van 1722 tot 1731. Net als Johann Arnold maakten ook zij geen deel uit van de ridderschap omdat ze niet van adel waren. De vierde voorganger van Van Panhuys, baron George van Tunderfelt, was eigenaar van 1701 tot 1722. Hij had weliswaar een adellijke titel maar dat was een buitenlandse titel en die telde niet. Bovendien was hij generaal in keizerlijke dienst, dus in een vreemde krijgsmacht, wat ook een belemmering zal zijn geweest. Na de inbezitting van de Spaanse gebieden door Oostenrijk in 1715 was hij de eerste Oostenrijkse gouver-

neur van het hertogdom Limburg en de drie Oostenrijkse Landen van Overmaas.⁵ Wie tot de Valkenburgse ridderschap wilde worden toegelaten, moest echter 'den behoorlicken Eedt van ghetrouwicheyt' afleggen ten overstaan van de gedeputeerden der Staten-Generaal in de Landen van Overmaas.⁶ Het is voor de hand liggend dat Van Tunderfelt als buitenlandse bestuurder in Oostenrijkse dienst daarvoor na 1715 niet meer in aanmerking kwam.

Uiteindelijk kwam Willem Hendrik van Panhuys erachter dat Louis Ulrich Hermengilde baron de Haudion de Gybrechies, die gehuwd was met Jeanne Hubertine de Warinant en de voorganger was van Van Tunderfelt, op grond van de goederen van Haeren tot de ridderschap van Staats-Valkenburg was toegelaten. In de notulen van 8 mei 1683 en 1684, 3 juli 1685, 18 februari 1686 en 19 maart 1686 werd namelijk de naam van de baron vermeld, zowel in de aanhef van de notulen als in de resoluties die door hem mede waren ondertekend. Bovendien wist Van Panhuys het verzoekschrift van de baron op te sporen. Daaruit bleek onomstotelijk dat baron de Haudion op grond van de 'Adelijken Hoff, huijse ende goederen van Haeren' tot de ridderschap toegelaten wenste te worden.

Dat Van Panhuys daadwerkelijk zo'n onderzoek heeft verricht of heeft laten verrichten, blijkt uit twee stukken die zich in het archief van Haeren bevinden. Een stuk heeft als titel: *Extracten uyt de Notulen S'Lands van Valckenburg partage van HHMM waar uyt blyckt dat het Adelyck huys van Haaren gelegen in de banck van Heerlen regt geeft en qualificeert om in de Ridderschap Sessie te nemen*. Het andere stuk heet kort en bondig: *Admissies der Edelen*.

Uit het eerste stuk blijkt dat Van Panhuys in ieder geval de notulen van de landsvergadering heeft geraadpleegd over de jaren 1680 t/m 1687. Het tweede stuk voegt daar niets aan toe maar het geeft wel een indruk van de toelating tot de ridderschap in de jaren 1721,

1722, 1723 en 1730. Dat Van Panhuys uitgerekend deze jaren eruit heeft gelicht, lijkt overigens geen toeval te zijn. Het wijst er waarschijnlijk op dat hij op zoek is geweest naar een mogelijk lidmaatschap van Johan Adam Clermont, die van 1722 tot 1731 Haeren in bezit had.

De raadpleging van die notulen zal voor Van Panhuys waarschijnlijk niet zo moeilijk zijn geweest. Sinds 1768 was hij namelijk landsadvocaat van Staats-Valkenburg en als zodanig bezocht hij geregeld de Statenvergadering. Van Panhuys slaagde erin één vorige eigenaar op te sporen die op grond van de goederen van Haeren tot de ridderschap was toegelaten. Hij kon nu met recht stellen, dat het door hem aangekochte leengoed van oorsprong een riddermatig goed was en dat de eigenaar, in dit geval hij zelf, het recht had om tot de ridderschap te worden toegelaten. Daarom diende hij op 23 juni 1778 bij de heren hoofdofficieren en de edelen van de ridderschap zijn verzoek in.⁷

Bewijs adellijke afkomst

Het zojuist vermelde verzoek werd pas vijf jaar later, namelijk op 23 juli 1783, gehonoreerd.⁸ Van Panhuys was namelijk, ondanks het bezit van een riddermatig goed, niet in staat om voldoende bewijzen over te leggen over zijn adellijke afkomst.⁹ Derhalve kon zijn recht op toelating tot de ridderschap niet worden geëffectueerd.

Dat was overigens een typisch Van Panhuys probleem. Elders in het land kampten nazaten van de familie, die allen beweerden af te stammen van een van de aanzienlijkste families uit het hertogdom Limburg, namelijk met hetzelfde probleem. Zo werden rond 1760 in Utrecht de aanspraken op adeldom door het geslacht Van Panhuys door de Utrechtse ridderschap voor niet bewezen verklaard ondanks het feit dat men in bezit was van maar liefst twee ridderhofsteden, namelijk Vliet en Voorn.¹⁰

Voor Willem Hendrik kwam het uiteinde-

lijk toch goed. Mede op voorspraak van baron Karel Leopold van Belderbusch, eigenaar van kasteel Terworm én lid van de ridderschap, en op aanbeveling van de Staten-Generaal, werd voor hem een uitzondering gemaakt. Op grond van zijn verdiensten voor het land, zo werd gesteld, had hij zich voldoende voor de ridderschap gekwalificeerd.¹¹

Jachtrecht

Officieel was de jacht ten tijde van de Republiek niet aan iedereen toegestaan. De wetgeving hierover verschilde overigens van gewest tot gewest. In het Overkwartier van Gelder bijvoorbeeld was het recht om te jagen vooral voorbehouden aan hen die zich zowel wat riddermatig goed als afkomst betreft voor de ridderschap hadden gekwalificeerd.¹² Echter ook bepaalde hoge ambten konden toegang geven tot de jacht.

In het Land van Valkenburg, waar de regelgeving en het toezicht op de jacht in handen waren van de twee hoofdofficieren, de luitenant-voogd en de luitenant-drossaard, kwam het recht van jacht toe aan allen *'de welke uyt eygen hoofde, 't zy wegens derselver ampten, 't zy wegens hunnen goederen tot de jacht beregtigd zyn'*.¹³ Met andere woorden, het jachtrecht was gekoppeld aan het ambt waarin men was benoemd of aan het goed dat men bezat. Was het jachtrecht gebaseerd op het goed dan waren een adellijke afkomst en/of kwalificatie voor de ridderschap geen voorwaarden om van dat recht gebruik te mogen maken.

Het jachtrecht stond de eigenaar toe om in een bepaald district te jagen. Dat district werd aangegeven door de hoofdbank[-en] te noemen waarin men tot de jacht gerechtigd was. In zo'n district had men overigens geen alleenrecht. Men deelde dat recht met anderen. Ook de leengoederen, die in een bepaald district gelegen waren, mochten worden bejaagd. Er zijn echter aanwijzingen, dat waar men het goed van een ander betrad er soms wel een zekere terughoudendheid werd be-

tracht. Zo had de luitenant-drossaard Vignon vanwege zijn ambt het recht om door het gehele Land van Valkenburg te jagen, dus ook op de goederen van Haeren. Op verzoek van Van Panhuys toonde hij echter 'de *Inschikkelykhydt om gelyk meer andere gequalificeerden tot de Jagt insgelyx deeden, de geheele Gewanden van Haaeren en Lindeloff te menageeren*'.¹⁴

De gerechtigden mochten ook hun bedienden 'in hun naam' laten jagen. Het was echter verboden een machtiging te geven aan derden. De luitenant-drossaard van Valkenburg, Willem Daniël Vignon, waarschuwde er in 1774 nog eens voor dat géén particulier dat recht had. Die fout werd namelijk vaak gemaakt en stichtte uiteindelijk veel verwarring. Daarom vond de luitenant-drossaard het nodig om hierover een plakkaat uit te vaardigen. De gerechtsbode bezorgde het stuk persoonlijk bij: Ter Worm, Dammer-scheyd, Cortenbach, Ter Hoenshuis, Peereboom, Strythagen tot Welten, Strijthagen, Terweyer en Passert-Nieuwenhaegen. Vervolgens werden te Heerlen en Voerendaal ook nog twee exemplaren aan de kerkdeuren bevestigd. Wie deze regel overtrad, en dat gold zowel voor de gemachtigde als degene die hem gemachtigd had, stond een boete van 'veertig goud guld.' te wachten.¹⁵

Onderzoek naar het jachtrecht van Haeren

Op 18 februari 1770 werd Van Panhuys eigenaar van het leengoed Haeren. Reeds in juli van dat jaar startte hij een onderzoek naar de vraag of Haeren het recht van jacht toekwam.

Dat Van Panhuys vrijwel direct na aankoop van het goed met het onderzoek van start ging, wijst erop dat hij aan dit recht veel waarde hechtte. Daarbij zal het hem niet zo zeer om de wildopbrengsten zijn gegaan. Meer voor de hand liggend is het, dat het jachtrecht voor hem ook een statussymbool was. Gezien zijn functies, commissaris-

instructeur van Maastricht en rentmeester in de drie Staatse Landen van Overmaas, was hij maatschappelijk gezien namelijk een man van aanzien. In beide functies was hij direct benoemd door de Staten-Generaal. Door aankoop van kasteel Haeren, dat met zijn grachten en twee hoektorens de uiterlijke kenmerken had van een ridderwoning, onderstreepte hij dat aanzien met adellijke symbolen. En wie de adellijke levensstijl eenmaal tot richtsnoer van zijn leven had gemaakt, kon niet om de jacht heen. De jacht was namelijk van oudsher het symbool van een adellijke levensstijl.¹⁶

Het bewijs dat Haeren het recht van jacht toekwam, werd geleverd op grond van getuigenverklaringen.¹⁷ Hiervoor spoorde Van Panhuys een vijftal getuigen op die bereid waren om voor hem een verklaring af te leggen. Deze getuigen waren: Nicolaas Herbergs [81 jaar], Henricus Rhoen [70 jaar], Johannes Schreurs [78 jaar], Dirk Trijbels [75 jaar] en Leonard Trijbels [85 jaar]. De getuigen hadden twee dingen gemeen: hun hoge leeftijd en het feit dat ze hun leven lang in Voerendaal en omgeving hadden gewoond. De gemiddelde leeftijd was 78 jaar.

De jongste getuige was de zeventigjarige 'Gesworen Landmeter by den Souverainen Raade en Leenhove van Brabandt en s'Hage tot Cunrade' Henricus Rhoen. Hij had zijn jeugd op Haeren doorgebracht omdat zijn vader daar van 1709 tot 1716 pachter was geweest. Leonard Trijbels was met zijn 85 jaar de oudste getuige. Voor Johannes Schreurs gold dat hij op Haeren als 'Domestiek bij d'Heere van Clermont had gedient'.

De verklaringen werden gezamenlijk afgelegd bij notaris Cornelis Swildens te Voerendaal. Op 3 juli deden dat Henricus Rhoen en de ongehuwde gebroeders Trijbels. Op 4 juli waren Nicolaas Herbergs en Johannes Schreurs aan de beurt. Nicolaas Herbergs was weduwnaar van Maria Ploumen. Johannes Schreurs was gehuwd met Maria Daamen. De declaranten verklaarden slechts de waarheid te hebben gesproken. Ze hadden

zich door niemand laten beïnvloeden: *'sonder eenige inductie of persuatie van jemanden op hun Eer en Manne waarhij'*.¹⁸ Bij de afgelegde verklaringen waren *'geloofwaardige Getuygen'* aanwezig. Op 3 juli waren dat Jacobus Douven en Leonard Vleugels; op 4 juli Eurling Senden en Peter Jongen.

Getuigenverklaringen

Henricus Rhoen wist te vertellen dat ongeveer zestig jaar geleden baron van Tunderfelt, die toen zelf in het kasteel van Oud-Valkenburg woonde, een jager op Haeren had gehad, namelijk Jan Ubags. Deze woonde op de hoeve Lindelauf. Hetzelfde gold voor Van Clermont. Zijn jager heette Roos. Deze was van Klimmen, was de gereformeerde godsdienst toegedaan en altijd *'gekleedt synde met een groen kleedt'*.¹⁹ Zijn vader, die nog pachter was geweest op Haeren, had beide jagers goed gekend. Beiden hadden de jacht uitgeoefend wegens gemeld leengoed in en door de hele bank van Heerlen. De gebroeders Trijbels voegden daar nog aan toe, *'dat zy van hunnen Jeugd aan tot Cunrade digt by gem: adelyk huys Haaren hebben gewoont'* en dat ze daarom beide jagers goed hadden gekend en ze ook vaak hadden zien jagen. Van beide jagers was bekend dat ze *'den tytlen voeren als jaagers van het adellijk huijs Haaren'*. De verklaringen van Nicolaas Herbergs en Johannis Schreurs waren vrijwel gelijklopend.²⁰

Op grond van deze verklaringen eiste Van Panhuys voor Haeren het jachtrecht op door de gehele bank van Heerlen. Hoe hij dat deed, of hij zijn bevindingen bijvoorbeeld nog besprak met een van de hoofd-officieren of ergens liet registreren, hebben we niet kunnen achterhalen. Vast staat wel dat Van Panhuys zelf regelmatig van dit recht gebruik maakte. Hij ging op jacht in gezelschap van zijn vrienden die dan meestal op Haeren bleven logeren. Daarbij werden ze vergezeld door de pachter Matthias Croon en de burgemeester van Hulsberg J.P. Ubags.

Croon vergezelde zijn heer ook als ze met netten op de leeuwerikenjacht gingen.²¹

Jachtgeschillen

De vraag wie nu wel en niet het recht had om te jagen, was een voortdurende bron van meningsverschillen. Dat bleek bijvoorbeeld in 1721 toen de Raad van Brabant een resolutie van de Staten-Generaal ontving betreffende het jachtrecht in de Landen van Overmaas. De Raad droeg de drossaarden van de drie landen op uit te zoeken welke personen van mening waren in de genoemde landen het jachtrecht te bezitten. Op straffe van verlies van dat recht moest binnen drie maanden bekend worden gemaakt op grond van welke titel men dacht dat recht te hebben. Tevens kregen de drossaard en de voogd van Valkenburg de opdracht een jachtgerecht op te richten. Dat moest bestaan uit de vier hoofdbanken en het Leenhof. De leiding was in handen van de stadhouder-voogd. Alle overtredingen en geschillen konden in het vervolg aan dit gerecht worden voorgelegd. Tot slot werd de gouverneur van Maastricht aangeschreven met het verzoek ervoor te willen zorgen dat geen militairen in de Landen van Overmaas zouden komen jagen.²²

Ruim vijftig jaar later, in 1774, was de situatie nog steeds niet goed geregeld. De beide hoofdofficieren meldden bij de Staten-Generaal *'dat in den Lande van Valkenburg eene meenigte van Ingezeetenen sig onderstonden te jaagen onder pretext dat sy tot de Jagt geregtigt waaren, ofschoon sy geen tituls konden doceeren'*. Men verzocht de resolutie van 1721 te vernieuwen *'en te gelasten dat die geene welke vermeenen regt te hebben om te jaagen hunne bewysen en titulen sullen hebben in te brengen in handen van voornoemde Lieutenant Hoofdofficieren'*.²³

Problemen over de jachtgerechtigheid, zo is in het voorafgaande reeds gebleken, ontstonden vaak daar waar rechthebbenden dit recht doorgaven aan derden. Zo werd van

De Heer Rentmeester van Panhuys, zonder
eenige prejudicie van deszelfs recht, sijn alleen
voor mijn plaas in den tot conservatie van
de jacht sijn belofte hebbende alle deszelfs
gegevene jacht permissien in te sullen trekken
en voor het aanstaande jacht seisoen
geene nieuwe te sullen geeven, soengagere
mij om aan sijn Edgts: ~~Weekelyke~~ te
fournieren van den 1^{en} 7^{br}: tot den 1^{en} 9^{br}:
s'wekelijks twee haasen en twee koppels
patrijzen en vanden 19^{br}: tot den 1^{en} 12^{br}:
s'wekelijks insgelyks een haas en een
koppel patrijzen.

Maakt den 12 July 1777

W. D. Vignon

De 'Minnelijke Schikkinge' van Vignon en Van Panhuys waaruit blijkt dat de laatste van 1 september tot 1 december van hazen en patrijzen zal worden voorzien.

het jachtrecht van Haeren, met 'permissie en autorisatie' van de heer Van Panhuys, regelmatig gebruik gemaakt door de pachter Matthias Croon. Hij pachtte de hof van Haeren van 1771 tot 1777. Daarna werd hij schepen van de hoofdbank Klimmen. Croon ging op jacht 'onder het geheele district van de

Banke Herle en Voerendaal'. Verder hield hij toezicht over de goederen van Haeren om te voorkomen dat personen kwamen jagen die 'niet uyt eygen hoofde tot de Jagt beregtigd waren'.

Omdat Croon door zijn heer gemachtigd was om te jagen, deed hij dat in alle open-

Een jager van rond het begin van de 19e eeuw, afgebeeld op een prent van J.E. Marcus.

heid, ook als de jagers van de luitenant-drossaard Vignon in de buurt waren. Op zekere dag echter was Croon de luitenant-drossaard tijdens de jacht tegen gekomen in de bank Klimmen. Vignon was daar toen zelf ook met enige heren aan het jagen geweest. Toen hij Croon zag, vroeg hij: *“Croon, waarom jaagt gy hier, en wie heeft u permissie gegeven?”* Croon had hem geantwoord dat de heer Van Panhuys hem daarvoor toestemming had gegeven waarop de luitenant-drossaard zei: *“Gy meugt hier niet jaagen, maar wel onder de Bank Heerle, en ik zal UW Heer daar over spreken”*. In de bank Klimmen mocht Croon dus niet jagen. Van Panhuys had hem dat nadien nog eens op het hart gedrukt. In zijn naam mocht hij slechts jagen in de bank van Heerlen en nergens anders.²⁴

Toch was het waarschijnlijk geen vergissing van Croon dat hij z'n boekje te buiten was gegaan. Hij zal zeker geweten hebben dat

Van Panhuys, op grond van zijn ambt als ‘Rentmeester der Domeinen in de drie Staatse Landen van Overmaas’, persoonlijk ook het jachtrecht had in het gehele Land van Valkenburg. Zijn jachtgezel, burgemeester Ubags van Hulsberg, die ongehuwd was en in de Heek woonde, was namelijk van 1772 tot 1776 door Van Panhuys, ‘geauthoriseerd’ geworden om op grond van deze kwalificatie te jagen in de bank van Heerlen, Klimmen en zelfs Meerssen. Waarschijnlijk was Van Panhuys hier te ver gegaan want in 1777 trok hij die machtiging weer in. Ubags kreeg toen alleen nog toestemming ‘om als Jager van het Adelijk huijs Haaren’ te jagen door de bank van Heerlen. Jaarlijks moest hij aan Van Panhuys een lijst overleggen van al het wild dat hij had geschoten. Hij ontving daarvoor ‘schietgeld’.²⁵

Dat Van Panhuys vanwege zijn kwalificatie als ‘rentmeester’ anderen machtigde om in

de bank van Klimmen te gaan jagen, zoals Croon en Ubags hadden gedaan, was de luitenant-drossaard in het verkeerde keelgat geschoten. Dat was nu net datgene waar hij zo fel op tegen was. Op den duur vervaagde zo het besef van wie nu wel en niet gerechtigd was om te jagen en op grond van welke titel. Het is dan ook zeker dat Vignon de rentmeester daar op heeft aangesproken. Dit valt af te leiden uit een schriftelijke afspraak, aangeduid als *'eene minnelyke schikking en conventie'*, die Van Panhuys op 12 juli 1777 maakte met de heer Vignon. Beide heren spraken af dat Van Panhuys voor het aanstaande jachtseizoen *'alle desselfs gegeevene jagt permissies'* zou intrekken en geen nieuwe meer zou geven.²⁶ In ruil daarvoor zou Van Panhuys van 1 september tot 1 november wekelijks twee hazen ontvangen en twee koppels patrijzen; van 1 november tot 1 december wekelijks een haas en een koppel patrijzen. Vignon liet nog weten dat de afspraak was gemaakt *'voor myn plaisier en tot conservatie van de jagt'*. Deze luchtige toonzetting kon niet verhullen dat het juridische geschil, dat aan de afspraak ten grondslag lag, niet was opgelost. Dat gold ook voor de jaren daarna. Van 1778 t/m 1781 werden de gemaakte afspraken gewoon gecontinueerd. Langs welke lijnen het geschil zich verder ontwikkelde blijft onduidelijk. Op 4 februari 1782 liet de luitenant-drossaard echter een *'Declaratoir en Acte van non-prejuditie, wegens 't Regt van Jagt aan de Huyse van Haaren competeerende'* verschijnen. Hierin verklaarde hij schriftelijk dat *'de minnelyke schikking en conventie'* alleen betrekking had op de kwalificatie voor de jacht vanwege het rentmeestersambt van Van Panhuys. Dat belette Van Panhuys echter niet *'om in qualiteyt als Heer en Eygenaar van den Huyse van Haaren het regt van jagt uyt die hoofde aan zijn Ed:Gestr: competeerende, onder de Hoofdbanke van Heerlen, en waarvan in de volle possessie is, te moogen blyven exerceeren'*.²⁷ Hiermee was het jachtrecht van Haeren in ieder geval schriftelijk vastgelegd! Of daarmee alle pro-

blemen waren opgelost is twijfelachtig.

In de loop van 1782 werden er namelijk op verzoek van Van Panhuys weer nieuwe getuigen gehoord over het historisch recht van Haeren tot de jacht. Op 7 november deed dat de inmiddels zeventigjarige notaris Swildens, die te Heerlen praktijk hield maar eigenlijk geboren en getogen Klimmenaar was.²⁸ Drie weken later op 21 november werd bij notaris Jean Pierre Rooth te Beek een soortgelijke verklaring afgelegd door de inmiddels vierenveertig jaar oud zijnde schep van Klimmen Matthias Croon. Op dezelfde dag legde de tweeëndertigjarige burgemeester van Hulsberg, Ubags, een verklaring af bij notaris Swildens. De meest waarschijnlijke verklaring voor die herhaalde getuigenverklaringen is de voortdurende onzekerheid over het jachtrecht. Die onzekerheid bleef voor veel problemen zorgen. En waar die niet naar tevredenheid konden worden opgelost, belandden ze uiteindelijk op het bord van de Staten-Generaal.²⁹ In 1785 was in Den Haag echter de maat vol.

Op 5 juli werd een resolutie aangenomen waarin de luitenant-drossaard werd opgedragen *'een Project-Reglement op het stuk van de Jagt en Visscherije'* te ontwerpen. Het stuk diende te bevatten: *'eene opgeevinge der gronden op dewelke den Drossard 's Lands van Valkenburg, Jagt-Actens en permissie verleend, tot welke Persoonen, en op welk getal dezelve zig bepaalden'*. Als grondslag voor zo'n reglement diende het reglement van het Overkwartier van Gelder zoals dat op 25 mei 1717, met een aanvulling op 5 juli 1719, door de Staten-Generaal was vastgesteld.³⁰

Drie jaar later had de heer Vignon zijn huiswerk echter nog steeds niet af. Op 30 juli 1788 werd hij door de Staten-Generaal schriftelijk op deze nalatigheid aangesproken. Hij kreeg nog zes weken de tijd om aan zijn opdracht te voldoen *'en teffens te melden waarom hij heeft nagelaaten aan hare Hoog Mog. Resolutie te voldoen'*.³¹ Op 13 augustus leverde de luitenant-drossaard alsnog zijn huiswerk in.

1. G.H.A. VENNERS, 'De ridderschap van het Overkwartier van Gelder 1590-1702', in: *Jaarboek '98-'99 PSAHL*, 267-427.
2. F.M. GERARDS, 'W.H. van Panhuys [1734-1808] De toelating tot de Ridderschap van Staats-Valkenburg', in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* Jaarboek 2001 [Valkenburg aan de Geul 2001], 174-176, 183.
3. F.M. GERARDS, W.H. van Panhuys, 197.
4. J. LIESE, *Das klassische Aachen. Johann Arnold von Clermont, sein Geschlecht und sein Schaffen im 'Vaalscher Paradies'*, [Aken 1936/1939], 73; F. HOVENS, 'De komst van lakenfabrikant Johann Arnold Clermont naar Vaals', in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* Jaarboek 1998 [Valkenburg aan de Geul 1998], 224.
5. G. GOOSSENS, *Étude sur les Etats de Limbourg et des pays d'Outremeuse pendant le premier tiers de XVIIIe siècle, suivie du texte de la Notitia de rebus statuum provinciae Limburgensis de l'abbé Nicolas Heyendal*, [Kerkrade, Leuven, Paris 1910], 140.
6. RA Limburg, Archief Landen van Overmaas, inv. nr. 3624, 3631, 3637 en 3638.
7. F.M. GERARDS, W.H. van Panhuys, 190-191.
8. F.M. GERARDS, W.H. van Panhuys, 195-196
9. F.M. GERARDS, W.H. van Panhuys, 198
10. J. AALBERS, 'Een oude inrichting doorbroken. De Utrechtse Ridderschap 1814-1815', in: *Virtus* 2 [1994/1995], 12-13.
11. F.M. GERARDS, W.H. van Panhuys, 195-196
12. G.H.A. VENNERS, 'De Ridderschap van het Overkwartier', 331-333.
13. GA Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, inv. nr. 237, Bekendmakingen van de lt. hoog-drossaard van het Land van Valkenburg van het verbod tot jagen zonder toestemming, 1774, 1775.
14. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Getuigenverklaring van Matthias Croon, Scheepen der Hoofbanke Climmen, d.d. 21 november 1782.
15. GA Heerlen, Archief Schepenbank Heerlen, inv. nr. 237.
16. C. GIETMAN, 'De Jacht in de Oostnederlandse Adelscultuur [1550-1700]', in: *Virtus* 3 [1995/1996], 1-11.
17. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, De verschillende getuigen verklaringen bevinden zich in dit archief.
Transcripten van deze getuigenverklaringen zijn te vinden in: Nationaal Archief, De archieven van de familie van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr. 521..
18. GA Heerlen. Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Getuigenverklaring van Henricus Rhoen, Leonard en Dirk Trijbels, d.d. 3 juli 1770.
19. GA Heerlen. Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Getuigenverklaring van Henricus Rhoen, Leonard en Dirk Trijbels, d.d. 3 juli 1770.
20. GA Heerlen. Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Getuigenverklaring van Nicolaas Herbergs en Johannis Schreurs, d.d. 4 juli 1770.
21. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Getuigenverklaring van Matthias Croon
22. RA Noord-Brabant, Archief Raad van Brabant, inv.nr. 3 Resoluties nr. 1834.
23. Resolutien van de Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal der Verenigde Nederlandsche Provinciën. Genoomen in den jaare 1774, 430.
24. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Getuigenverklaring van Matthias Croon
25. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, getuigenverklaring van burgemeester Ubags, d.d. 21 november 1782.
26. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Minnelijke Schikkinge en Conventie, d.d. 12 juli 1777.
27. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Declaratoir en Acte van non-prejudite, wegens 't Regt van Jagt aan de Huyse van Haeren competeerdene', d.d. 4 februari 1782.
28. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Getuigenverklaring van notaris Swildens, d.d. 7 november 1782.
29. Resolutien van de Hoog Mogende Heeren etc., 1788, 754.
30. Resolutien van de Hoog Mogende Heeren etc., 1788, 714.
31. Resolutien van de Hoog Mogende Heeren etc., 1788, 715.

Heerlen en omstreken volgens de krant van februari 1934

MARTIN VAN DER WIJST

In een vorig artikel van mijn hand werd aandacht besteed aan het internationaal, landelijk, regionaal en plaatselijk nieuws in de krant van januari 1934. In dit artikel wil ik me beperken tot het nieuws van alledag in Heerlen en omstreken, de toenmalige oostelijke mijnstreek, ongeveer het vroegere Land van Herle, min of meer de huidige Parkstad en wel aan de hand van de krant van februari 1934.

OP 1 FEBRUARI wordt bericht over een reeks conferenties voor niet-katholieken die door pater Winkel o.p. worden verzorgd in Brunssum en Heerlen. Deelonderwerpen waren de H. Eucharistie, Mariaverering en het Vagevuur. We lezen verder, dat in het afgelopen jaar in het retrainthuis St. Ignatius te Spaubeek 3647 personen deelnamen aan één van de 67 gehouden retraites. In Brunssum vierde de Poolse toneelvereniging Sarmata haar driejarig bestaan. In Kerkrade verbaliseerde de politie een zeshoofdig aantal personen wegens het overtreden van de maximumsnelheid.

Op 2 FEBRUARI wordt herinnerd aan de grote Missie-avond die op initiatief van het Kruisverbond wordt gehouden in het Volkshuis te Heerlen. We zien verder een foto van het echtpaar M. van Engelen-Van de Wiel te Eijgelshoven, dat 11 februari het gouden huwelijksfeest hoopt te vieren.

De krant van 3 FEBRUARI kondigt een humoristische avond aan in het patronaat aan de Sittarderweg te Heerlen ten bate van het nieuwe kerkorgel. Er is daarvoor geld nodig, want zo lezen we *'de fabrikant kan ook zijn mensen niet betalen met knickers nog minder met klachten over malaise en crisis'*. In de parochiekerk van Brunssum naderen de vier

nieuwe biechtstoelen hun voltooiing en het Brigida-zijaltaar is klaar gekomen, uitgevoerd in diverse kleuren marmer. In de nis erboven zal eerlang een beeld van Brigida geplaatst worden. Ook de nieuwe banken zijn klaar, waarmee de kleine bankjes uit de kerk verdwenen. In de loop van het jaar zal ook een nieuwe preekstoel geplaatst worden.

THANS IEDER ZIJN EIGEN STOFZUIGER.....!

Huurt Uw stofzuiger à f 0.60 per week.
In 2 jaar uw eigendom. — Vraagt inlichtingen.

„Eerste Limb. Stofzuiger Centrale”
N. Lindestraat 7 — HEERLEN — Telefoon 971.
5387

Beambten van het grenskantoor Pannesheide, die de passagiers van de elektrische tram visiteerden, vonden, verborgen onder een bank, 37 pond gesmokkelde rooktabak.

We worden op maandag 5 FEBRUARI geïnformeerd over het bezoek van de leider der NSB, de heer Mussert, aan kasteel Amsterrade. Verder lezen we, dat het in de bedoeling ligt om zo spoedig mogelijk een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid tot vestiging 'eener potten- en pannenindustrie te Brunssum daar immers de klei uit de Brunssumse hei zoo uitermate hiervoor geschikt is'. In dit verband vraagt men zich af: 'Wanneer komt nu de zoo lang gewenschte spoorwegverbinding?' In Hoensbroek zijn van het aantal werklozen dat per dagmelding van 27 januari 395 bedroeg, er 104 tewerkgesteld bij de werkverschaffing, van rijksweg gesubsidieerd. In de jongste vergadering van de gemeenteraad van Nuth is de verbindingsweg tussen Valkenburgseweg en molenveld 'Pelikaanstraat' genoemd [naar het vliegtuig dat een geslaagde tocht naar Indië maakte]. 'Wellicht was Nuth daarmee nummer één in den lande'.

De krant van 6 FEBRUARI meldt, dat de RK Standsorganisatie van den werknemenden middenstand [WM] na de oprichting van de afdelingen Heerlen en Terwinselen met respectievelijk 200 en 170 leden nu ook een

afdeling te Rumpen Brunssum zal oprichten.

Op 7 FEBRUARI lezen we, dat het gemeentebestuur van Heerlen besloten heeft medewerking te verlenen aan 'het Comité van Actie' en aan de Naamlooze vennootschap 'De Sportfondsen' te Amsterdam 'voor eene in deze gemeente te stichten overdekte zweminrichting zoogenaamde serre-inrichting' het sportfondsenbad.

In Spekholzerheide had een 'langverbreide gebeurtenis plaats' namelijk de plechtige installatie van het patronaat 'St. Mauritius'. We lezen: 'Drie-en-veertig eerlijke frissche jongens traden naar voren en nadat de Eerw. Directeur hun de wet had voorgelezen, strekten zij de hand uit en legden met heldere stem spontaan hun belofte af waarna hen door den Directeur het insigne werd aangehecht. Daarop zongen allen het Patronaatslied. De Eerw. Heer Pastoor Theelen hield hierop een toespraak en wenschte den Jongen Wachters van harte geluk met hun installatie'.

In de krant van 8 FEBRUARI waarschuwt de politie van Heerlen, dat op grond van de artikelen 142 en 143 van de Algemene Politieverordening eigenaars, opstalhouders, erfpachters, vruchtgebruikers, pachters verplicht zijn jaarlijks vóór 1 maart alle rupsennesten uit daarop, daarin of daarlangs staande bomen, heesters, struiken of heggen te verwijderen en onmiddellijk te verbranden.

De RK Bond voor Groote Gezinnen hield een bijeenkomst in Ons Volkshuis te Heerlen, waar een kleine vijfhonderd kinderen feest vierden. Er werd door de voorzitter tijdens een van de pauzes ook gewezen op de vakantieschool 'waarbij de kinderen steeds aangenaam worden beziggehouden door prettige wandelingen en dergelijke'.

In Eijgelshoven 'mag de plaatselijke soepkerij – beter zoude natuurlijk zijn, indien een dergelijke instelling niet nodig was – zich in een blijvende belangstelling verheugen. Dagelijks wordt door 130 á 140 kinderen van het geboden middageten een dankbaar gebruik gemaakt'.

Op 9 FEBRUARI lezen we onder het politienieuws uit Brunssum; 'Huisvrouw J. deed aangifte van diefstal van een Missiebusje uit haar winkel'.

De bevolking van Heerlen was in de maand januari toegenomen met acht mannelijke inwoners. Het aantal vrouwelijke inwoners was gelijk gebleven. De totale bevolking bedroeg 50.026 personen. Op 20 maart 1933 was het aantal van 50.000 bereikt.

De krant van 10 FEBRUARI meldt het volgende; 'Naar wij vernemen zal op de heide rond den Heksenberg worden begonnen met den aanleg van de groote Nederlandsche Renbaan voor auto's. Het wordt een circuit van 8 km lengte. Men zou kunnen spreken van de Heerlensche Nürburgring. Heden heeft de burgemeester opnieuw een onderhoud met het bestuur van de KNAC en vertegenwoordigers

G. J. J. VLEK, AKERSTR. 84

Lood- en Zinkwerker.

Cement, Mastik-Dakbedekking
Aanleg van Gas- en Waterleiding

Voorradig alle

sanitaire Artikelen

Billijke prijzen. :-: Soliede Uitvoering.

- ROYAL -

Fenomenaal succes — 18.000 bezoekers!

DE JANTJES

worden tot en met Donderdag weer
GEPROLONGEERD
DAGELIJKS 5 EN 8 UUR.

A.S. VRIJDAG 9751

Willi Forst
Magda Schneider

Ich kenn Dich nicht und liebe Dich

der Groote Pers in Amsterdam over deze aangelegenheid'.

In zijn nieuwjaarsrede had de burgemeester in herinnering gebracht, meldt de krant op 10 FEBRUARI verder: 'de voltooiing van de twee groote toeganswegen tot Heerlen, met name den Beitelsweg ter lengte van plus minus 1290 en ter breedte van 20 meter; alleen de aanleg van laatstgenoemde weg bracht plusminus 60.000 m³ grondverzet mede'.

Uit een advertentie blijkt, dat echte Friesche Heerenbaai-tabak vijftig cent per halfpond kost. Een speciale bijlage van de krant wijst op de RAI-automobieltentoonstelling die dit jaar wordt gehouden van 9 tot 18 februari. Een Opel viercilinder 1.2 L Coach kost f 1.050,- en is 'de eenige wagen uit de lage prijsklasse die U zoo'n comfort geeft'.

Op 12 FEBRUARI wordt de Vastenbrief van het Nederlands Episcopaat gepubliceerd, waarin de bisschoppen schrijven dat zij aan-

sluiting bij, of ijveren voor het fascisme of nationaal-socialisme verbieden aan priesters, geestelijke personen, leden van kerk- en armenbesturen, leiders van katholieke organisaties en al diegenen die in het katholiek onderwijs werkzaam zijn. Deze brief wordt, zoals gebruikelijk, in alle katholieke kerken voorgelezen.

Verder wordt op die dag bekend, dat er per 1 MAART een massa-ontslag zal plaatsvinden bij de mijnwerkers, te weten voorlopig 200 à 250 op de Oranje-Nassau-mijn, ongeveer 100 op de mijn Laura en Julia en 50 à 75 op de Domaniale mijn. Eerdere berichten spraken over in totaal 1000. Eén van de oorzaken was het feit dat België per ton steenkool 10 francs [70 cent] aan invoerrechten heft.

In Hoensbroek wordt de heer Peeters, commies-chef ter secretarie, beëdigd als plaatsvervangend gemeentesecretaris dier gemeente. Hij schreef later [zoals vele lezers zich nog wel zullen herinneren] diverse artikelen in *Het Land van Herle*.

De krant van 13 FEBRUARI brengt verslag uit over de carnavalsviering in de provincie: *'Overweldigende drukte in Maastricht. Duizenden, tienduizenden verdrongen zich op het Vrijthof en door de straten van Maastricht'* lezen we en verder: *'Geef nu eens verslag over iets wat er niet geweest is. Daar komt eigenlijk de opdracht op neer, die over Carnaval in Heerlen moet schrijven'*. Er blijken wat bals geweest te zijn in hotel Germania [van de Dramatische Kunstkring, Pancratius en Zwemvereniging], in het Grand Hotel [Mignon] en in Ons Volkshuis. Er zijn geen optochten en er is zelfs een verbod om gekostumeerd op straat te verschijnen. In Rumpen vergaderde de Kettelerverein. Er werd een Rheinischen avond georganiseerd voor alle Duitsers. Daar werd de benoeming van een afgevaardigde van Katholiek Brunssum uitgesteld en ook de aanschaf van een kast voor het vaandel werd nog niet bekrachtigd.

Op 14 FEBRUARI lezen we dat in Brunssum op 13 mei een wielersbaan geopend zal worden, geëxploiteerd door de Wielersclub Hen-

gevraagd met eenige duizend gulden v. h. fabriceren v. versch. dag. verbruiksartikelen, waaraan flink verdiend wordt en waarvoor geen bijz. inrichting noodig is. Br. onder no 9207 bur. dezer.

JONGEN

15-16 j. gevraagd, k. melken. Te bevr. M. Floem, Bocholtz. 9161

BOERENKNECHT

gevraagd, kunnende melken, voor klein bedrijf. Dadelijk in dienst treden. Brieven onder no. 9162 dezer.

STOFFEERDER

gevraagd voor matrassen aan huis op te maken. Br. o. no. 9181 Ag. Limb. Koe-rier, Hoensbroek.

CELLISTE en SAXOPHONISTE gevr. met andere instr. voor iederen dag.

drik. Er zijn al tien wedstrijddagen [alle op zondag] vastgesteld in de maanden mei tot oktober.

Op 15 FEBRUARI blijkt uit het jaarverslag van de vereeniging 'Liefdewerk Oud Papier' Centrale Afdeling 'De Mijnstreek' gevestigd te Heerlen, waar ook de centrale werkplaats was, dat er in 1935 *'méér dan een half miljoen kilogram papier verzameld'* was. Ook in Kerkrade, blijkt deze dag uit de krant, was nauwelijks sprake geweest van Carnavalsviering: wel *'had een uittocht van honderden mischien wel duizenden naar Aken plaats'*.

Op 16 FEBRUARI lezen we onder de kop 'Malaise Mijnindustrie': *'Zaterdag wordt niet gewerkt op de Domaniale mijn en de mijn Willem Sophia wegens gebrek aan voldoende afzet'*.

De krant van 17 FEBRUARI bericht, dat men in het woonwagenkamp van pater Marx [of Merx] op 'den Heksenberg' bezig is met het samenstellen van een bibliotheek van goede boeken voor kampbewoners. Het 'Woonwagenliefdewerk' doet een beroep op allen die afstand willen doen van boeken. Men kan daarvoor terecht op de Ceintuurbaan 27 te Heerlen. Blijkens een latere rectificatie is de bibliotheek bedoeld voor de Sint Vincen-tiusvereniging. Het woonwagenkamp blijkt al een bibliotheek te hebben.

Pater Honée van Heksenberg, lezen we, doet de Mis in een zolderkamertje in afwachting van de bouw van de kerk, de eerste St. Gerarduskerk in Limburg. Met de financiën daarvoor gaat het langzaam. De pastoor is voorzichtig en herinnert aan de waarschu-wende woorden van Jezus over een man '*qui coepit aedificare et non potuit consummare*' [die begon te bouwen en het niet kon vol-tooien]. Rond nieuwjaar kwamen er een aan-tal giften binnen tot een bedrag van f 144,-.

Het grote nieuws van 19 FEBRUARI is het verongelukken van koning Albert in België in een ravijn in de buurt van Namen. Later wijdt de krant er zelfs een gedicht in dialect aan.

Op 20 FEBRUARI lezen we over een verga-dering in een café in Bleyerheide van het

'Werkloozen-Strijd-Comité'. Daar was ook een persoon aanwezig die onder de naam Hendrik Jansen uit Amsterdam op 27 januari in Terwinselen voor hetzelfde comité een toespraak had gehouden met '*veel dikke woorden en opruiende taal en beledigende woorden aan het adres van de Regeringsper-sonen*'. Nu bleek hij Zuidema of Zuidersma te heten en uit Enschede afkomstig te zijn, vroeger in Heerlen gewerkt te hebben en een en ander op zijn kerfstok te hebben, wat aan-leiding gaf om hem onmiddellijk te laten arresteren door de aanwezige politie. Hij werd beschouwd als communistisch opruier.

Op 21 FEBRUARI wordt in kleine adverten-ties het volgende personeel gevraagd: '*jongen 16-17 jaar, goed kunnende melken*', '*vertegenwoordiger voor kapelanie*', '*flink Protestants dienstmeisje*', '*flink meisje, liefst van buiten*', '*RK dienstbode*' en '*nette dienstbode in klein deftig gezin*'.

De krant van 22 FEBRUARI meldt een grote boerderijbrand in Swier-Wijnandsrade, waar-bij schuur en stallen verloren gingen en tien runderen omkwamen. Het woonhuis werd door de Heerlense brandweer gered.

Op 23 FEBRUARI, de dag waarop in België koning Leopold en koningin Astrid hun Blijde Intrede doen, wordt het eindvonnis bekend inzake de eventuele schuld aan de

Een goede Raad

TANDPASTA
ODOL

Witte en gezonde tanden

Prijs per tube 35 ct. — Grootte tube 60 ct.
(Recl.-adv. no. 9624)

dood van de mijnwerker Rosenboom op 12 augustus 1928 als gevolg van het neerstorten van het vliegtuig van de Duitse vlieger Philip Gessper tijdens een zogenaamde vlieg-dag van de in Vaals gevestigde Limburgsche Luchtvaartvereniging, gehouden op de Schelsberg te Heerlerheide met demonstratievluchten met de D 572. De vordering van de weduwe Rosenboom werd afgewezen en zij werd veroordeeld tot betaling der proceskosten, geraamd op f 560,-. In dezelfde krant zien we, dat het totaal aantal arbeiders van de gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg op 1 februari 1934 ondergronds 22.127 bedroeg en bovengronds 10.757. Van de zesentwintig werkdagen kon er in januari wegens de malaise in de mijn Laura en Julia en de ON II slechts negentien dagen worden gewerkt: *'Zeven verzuimdagen, zeven dagen loonderving'*.

De krant van 24 FEBRUARI meldt dat zestig ondergrondse mijnwerkers van staatsmijn Wilhemina, allen gehuwd en wonend in woningen van Ons Limburg te Kaalheide, zijn tewerkgesteld in de staatsmijn Hendrik te Rumpen/Brunssum en daarom druk aan het verhuizen zijn. Iedere dag worden er drie gezinnen op kosten van de staatsmijnen naar Rumpen overgebracht. Dat Brunssum ook aan cultuur deed, bleek uit een lezing van drs Brouers in hotel l'Ortije over *'De moderne roman'*. Volgens de spreker kwam er na de oorlog een ideeën-kladderadatsch. De persoon trad op de voorgrond en weigerde alle zelfbedwang, die de mens vroeger wel aanvaardde. *'Wij wachten, aldus de eerwaarde*

spreker, op de katholieke roman, waarin het katholieke leven is gerealiseerd en gesublimeerd'.

Op 26 FEBRUARI lezen we dat de politie in Spekholzerheide verschillende winkeliers had verbaliseerd wegens overtreding van de boterwet door het niet aanwezig hebben van een schildje met het woord 'margarine' werd verkocht.

In de krant van 27 FEBRUARI vinden we diverse verslagen van bijeenkomsten; een ouderavond van 'Het Kruisverbond' in Brunssum, een vergadering van 'Jong Limburg' in Spekholzerheide, de jaarvergadering van 'De Jonge Werker' in Schaesberg, van de 'RK Mijnwerkersbond' in Voerendaal, de RK Gymnastiekvereniging Eendracht' in Kerkrade en 'De Katholieke Kiesvereniging' in Heerlen. Ook werd er een schermavond gehouden in hotel Bijsmans en wel van het schermvendel van de Heerlensche Burgerwacht.

Op 28 FEBRUARI zien we in de krant, dat er in Heerlen elke woensdagmiddag op het Consultatiebureau, Akerstraat 75, gelegenheid is om zich gratis onder medische leiding en onderstrikte geheimhouding te laten onderzoeken op generische ziekten. De maand werd besloten met het bericht, dat de eerste meikever bij de krant werd bezorgd in een luciferdoosje met een gaatje in het deksel voor lucht. Hij was gevonden in het Molenbergpark te Heerlen, weliswaar bij graafwerk op 40 cm diepte, maar de kever was volledig ontwikkeld. Intussen sneeuwde het flink op de maandagmiddag, waarop de vondst werd gedaan. Toch werd het beestje beschouwd als de eerste lentebode.

De pioniersjaren van bridgeclub De Mijnstreek uit Heerlen 1932-1945

MARK VAN DIJK *

Nu is het een dikke 70 jaar geleden dat BC De Mijnstreek in Heerlen [én Sittard!] werd opgericht. In al die decennia is deze Heerlense bridgevereniging misschien niet in grootte, maar wel wat betreft speelkracht, sportieve hoogtepunten en traditie vooraanstaand geweest in Limburg. In deze bijdrage gaan we terug naar de markante beginjaren en de pioniers van één van de oudste bridgeclubs van Limburg, meer in het bijzonder de jaren 1932 - 1945.

Het [contract]bridge in zijn huidige gedaante is zo'n 75 jaar oud. Vele honderdduizenden mensen in Nederland leggen wekelijks een bridgekaartje. Zo'n 115.000 zijn aangesloten bij de Nederlandse Bridge Bond. Zij spelen bridge niet alleen als onderhoudend kaartspel, maar ook als wedstrijd[denk]sport in competitieverband. Het district Zuid-Limburg telt ongeveer 2.200 leden.

In een nogal ingewikkeld proces van telkens kleine aanpassingen en wijzigingen ontwikkelde het contractbridge zich uit het in de 18de en 19de eeuw populaire whistspel, en wel via de varianten *bridge whist* [ca. 1880-1895], *Auction bridge* [ca. 1895-1915] en *Royal Auction Bridge* [ca. 1915-1930].¹ Overigens is een exacte beschrijving van dit groeiproces niet voorhanden: het ultieme handboek over de geschiedenis van bridge ontbreekt nog altijd. En misschien zal dat er ook wel nooit komen. Want veel belangrijke ontwikkelingen van het spel zijn nog steeds in de spreekwoordelijke nevelen der geschiedenis gehuld. Zo weten we eigenlijk nog steeds niet goed waar het [Engelse] woord *bridge* nu exact vandaan komt. Op het eerste gezicht lijkt dat nogal merkwaardig voor een term die waarschijnlijk nog geen 150 jaar oud is. Maar wist

u dat taalkundigen zich ook nog steeds het hoofd breken over de herkomst van het oer-Nederlandse woord *fiets*, dat ongeveer even oud is?²

Whist: het spel

Whist is afkomstig uit Engeland, en is daar al enkele eeuwen bekend. In de 18e eeuw verschenen de eerste boeken en brochures over dit kaartspel. Zoals vele andere kaartspelen kende het een aantal varianten, die afhankelijk van plaats, tijd en mode aanzienlijk konden verschillen. Vroeger dienden whistspelers die elkaar niet kenden altijd even goed af te spreken welke spelregels en puntentelling men exact ging hanteren. De basisvariant zag er als volgt uit.³

Whist wordt gespeeld door vier personen, die twee koppels of paren vormen en aan de speeltafel tegenover elkaar zitten. Er wordt gespeeld met een stok van 52 kaarten. Van elke kleur is de volgorde van hoog naar laag: Aas, Heer, Vrouw, Boer, 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1. Bij loting wordt de gever aangewezen. Die schudt de kaarten, laat ze couperen en deelt ze een voor een gedekt uit, te beginnen bij de linkerbuurman. Ieder krijgt dus dertien kaarten. De speler links van de deler

heeft tijdens het uitdelen een tweede stok gepakt en geschud. Voordat elke speler zijn kaarten oppakt, draait de linkerbuurman van geveer de bovenste kaart van het gedekte tweede spel kaarten. Deze kaart bepaalt de troefkleur. Nu neemt men de kaarten in handen, gesorteerd naar kleur.

De voorhand, links van geveer, speelt het eerst een kaart uit. Bekennen is verplicht. Kan men niet bekennen, dan mag een speler troeven, maar dat is niet verplicht. De bedoeling is samen met de partner zoveel mogelijk slagen te maken. De speler die het eerst een slag maakt door de hoogste kaart in die ronde te spelen, neemt deze slag op, en neemt ook in het vervolg van dit spel de slagen van hem en zijn partner op. De slagen worden per vier kaarten van een slag gedekt op een stapeltje neergelegd. De tweede slag komt er dakpansgewijs bovenop, enzovoort. De speler die met de hoogste kaart de slag gemaakt heeft, komt ook opnieuw uit met een kaart.

In totaal zijn er dus dertien slagen mogelijk. Het paar dat tenminste zeven slagen heeft gemaakt, heeft gewonnen en krijgt punten. Elke slag gemaakt boven de zes slagen noemen we een 'trick'. Voor elke trick krijgt men twee punten. Heb je negen slagen gehaald, dan krijg je hiervoor dus $3 \times 2 = 6$ punten. Had een speler bij aanvang van het spel honneurs [A, H, V, B] van de troefkleur in de hand, dan krijgt die speler [paar] extra punten: 3 honneurs = 2 punten, 4 honneurs = 4 punten. [Overigens zijn dergelijke geluks-elementen als het verdienen van punten op basis van de kaarten die je gedeeld krijgt, bij de ontwikkeling van het spel naar contract-bridge een voor een verdwenen. Terecht ging men er van uit dat men zo dubbel beloond werd: men kreeg punten voor het toebedeeld krijgen van belangrijke kaarten plus de punten die men met behulp van die belangrijke kaarten kon winnen. Kunde en speeltechniek diende zoveel als mogelijk beloond te worden, en niet het geluk van het krijgen van goede kaarten.]

Men speelt steeds tot er 10 punten door een paar zijn bereikt. Dat heet dan een 'manche'. Haalt een paar meer dan 10 punten, dan gaan de pluspunten mee naar de volgende manche. Twee manches zijn samen een 'robber'. Men kent een grote en een kleine robber. Bij de grote robber behaal je twee manches direct achter elkaar, bij een kleine robber heeft de tegenpartij tussendoor ook een manche gehaald. Meestal wordt er in totaal om twee robbers gespeeld.

De moderne bridgespeler herkent in deze whistspelregels het een en ander van het huidige bridge. Van belang is ook dat men bij het oude whist ook al goed moest opletten: welke kaarten en troeven zijn eruit? Bovendien waren een aantal basisregels van af- en tegenspel al heel lang bekend, zoals troef-trekken, het uitkomen met een kleintje van een lange kleur om die kleur zo trachten te ontwikkelen, snijden, het uitspelen van een singleton met het oog op eventuele introevers. Met andere woorden: concentratie, het goed onthouden van kaarten en speelbehoeftigheid werden beloond. Dit waren eigenschappen van het whistspel die in toenemende mate door de spelers van het spel werden gewaardeerd.

Whist: de spelers

Wie waren die vroegere whistspelers? Het spel werd eertijds vrijwel uitsluitend gespeeld in de aristocratische, in ieder geval 'betere' kringen van vooral de grote steden in Europa. Kaartclubs bestonden vóór 1860 nog niet, het spel werd vooral gespeeld in kennissenfamiliekring en vooral ook op de sociëteit. Van belang is ook dat het spel van oudsher werd gebruikt om goklusten te bevredigen: er werd dus om geld gespeeld, en vaak om veel geld. Dit heeft er toe bijgedragen dat er veel interesse bestond voor de regels en theorie van het spel en spelers er een eer [en geld!] in zagen om zich te bekwamen in het spel.

Na pakweg 1850 werden de grote sociëtei-

Het logo van de Bridgebond gevestigd aan de Meezenbroekerweg.

ten in Engeland [Londen] en de Verenigde Staten [New York] toonaangevend. Daar werden ook belangrijke verrijkingen bedacht, zoals regels en organisatievormen voor wedstrijden tussen meerdere paren, teams en clubs. Zo groeide whist langzaam maar zeker uit naar een echt wedstrijdspel. Maar om verder te komen moest een belangrijke horde genomen worden: er diende een [inter]nationale standaard in spelregels en puntentelling te komen. Nog steeds werden op verschillende plaatsen afwijkende varianten gespeeld. Sterker nog: er werd nog driftig geschaafd aan de regels. Allerlei variaties en nieuwigheden leidden in de tweede helft van de 19de eeuw tot een aantal 'hoofdstromingen' binnen de whistfamilie.

Een van deze varianten ging men 'bridge' noemen. Om dit spel terminologisch af te bakenen van ons [contact]bridge wordt dit spel ook wel 'whistbridge' genoemd. Dat

toonde een aantal kenmerken die het veel meer dan het oude whist op het moderne bridge deed lijken. Tot slot: wist u dat het in het Zuiden van Nederland nog altijd populaire rikken afgeleid is van een whistvariant? Vroeger noemde men het rikken ook wel 'Brabantsch whisten'.⁴

Brochure

In de bibliotheek van de universiteit van Cambridge bevindt zich een pamphlet [brochure] van vier pagina's, met als intrigerende titel *BIRITCH, or Russian Whist*. Dit miniboekje geldt als de eerste, ons bekende uiteenzetting van een whistvariant die de essentiële spelregels van bridge al bevatte. Op 14 juli 1886 werd door ene John Collinson in Londen het auteursrecht van deze brochure aangevraagd. We nemen aan dat hij ook de auteur van het werkje was. Ongetwijfeld liet hij de brochure drukken om de exemplaren voor een paar penny's te verkopen of aan vrienden te geven.

De belangrijkste wijzigingen ten opzichte van het gewone whist waren opmerkelijk. Zo werd er geen kaart meer gedraaid om uit te maken wat troef werd. De spelers mochten zelf uitmaken wat de spelsoort werd, en kondigden dat aan door de spelsoort [troefkleur] aan te kondigen. Besloot iemand te gaan spelen zonder troef, dan kondigde hij dat aan door *biritch* te zeggen, nu beter bekend onder het Franse *sans atout*. Dat was onbekend in het whist. Ook kon er worden gedubbeld [*contre*] en geredubbeld [*recontre*]. Als dit proces ten einde was kwam de speler links van de leider met een kaart uit en werd de maat van de leider *dummy*. Maar er waren ook nog veel elementen uit het toen gangbare whist aanwezig. Zo kreeg je niet alleen punten voor het aantal slagen dat je maakte – met *biritch* 10, harten 8, ruiten 6, klaveren 4 en schoppen 2 punten per slag – maar ook voor het aantal azen en honneurs dat een speler of een paar samen had. Het zijn dit soort [geluks]elementen die gaande-

weg uit het [whist]spel en de bijbehorende scoretabellen werden verwijderd en zo tot ons moderne contractbridge leidden.⁵

Dorpsomroeper

Het lijkt aannemelijk dat ons woord bridge dus van *biritch* afkomstig is, en mogelijk een Russische oorsprong heeft. Je zou daar zelfs de conclusie uit kunnen trekken dat we de oorsprong van ons bridgespel in het tsaristische Rusland van de negentiende eeuw moeten zoeken. Maar aan deze aantrekkelijke theorie werd lange tijd getwijfeld, omdat een woord *biritch* in het huidige Russisch niet bestaat. Maar rond 1975 werd ontdekt dat in het oud-Russisch *biritch* wel bestaan heeft, en zoiets betekende als heraut, dorpsomroeper of nieuwsaankondiger. En dat is een heel logische naam voor een spel dat gekenmerkt wordt door het nieuwe feit dat aangekondigd wordt in welke speelsoort gespeeld gaat worden.

En daarmee lijken dan toch nog alle puzzelstukjes op zijn plaats te vallen. Ware het niet dat er in de brochure opmerkelijk veel Franse termen worden gebruikt. Kwam *biritch* dan toch uit Frankrijk? Of kwam het uit Rusland, en via Frankrijk naar het Victoriaanse Engeland? En hoe liep dat proces dan wel? En wie namen de nieuwe spelregels onder het woord *biritch* mee naar West-Europa?

U ziet, de puzzel komt wellicht wel nooit af. En dan hebben we het nog niet over al die andere theorieën over de herkomst van het bridgespel!

Contractbridge

Een uitgebreide beschrijving van contractbridge past niet binnen het bestek van dit artikel. Dat kunt u in veel andere boeken, en vooral in de bekende leerboekjes van de auteurs Cees Sint en Ton Schipperheyn en de recentere cursusboekjes van oud-wereldkampioen Berry Westra op een bondige en

prettige manier nalezen.⁶

Centraal kwam het bieden te staan en vooral het belang om samen met partner in het meest lucratieve eindcontract te komen. Manches en slems werden van groot belang; zij moesten niet alleen met slagen gemaakt worden, maar ook van tevoren door het partnership worden uitgeboden. Ook werd er een nieuwe scoretabel ontwikkeld, die in grote lijnen thans nog steeds geldig is.⁷ Het is vooral het ontstaan van deze scoretabel, die niet toevalsfactoren maar biedtechniek en spelinzicht sterk beloonde, die het nieuwe contractbridge veel aanzien verschafte. Maar ook de vele prachtige verhalen die rond de totstandkoming van de tabel zijn ontstaan.

De mooiste is de theorie dat de nieuwe regels van contractbridge, of op zijn minst de nieuwe scoretabel, zou zijn opgesteld door niemand minder dan de kaart-, whist- en bridgefanaat Harold Sterling Vanderbilt [1884-1970], toevallig, of juist niet toevallig, ook een van de rijkste mensen van de Verenigde Staten in die tijd. Dat zou gebeurd zijn tijdens een cruise met diens jacht de *Finland* in oktober/november 1925. Deze Vanderbilt staat sindsdien bekend als de 'uitvinder' van het moderne bridge, iets waar hij zich ook maar al te graag op liet voorstaan. Volgens anderen is dit een mystificatie, of op zijn minst een overdrijving. Feit is dat varianten van contractbridge al jaren bekend waren en in Frankrijk, Engeland en wellicht ook in Nederland al werden gespeeld, maar nooit een 'officiële' status bereikten. Het idee achter contractbridge en de term zelf zijn zeker niet van Vanderbilt. Wél is de invoering van het begrip kwetsbaarheid en de grote nadruk op manches en slems in de nieuwe scoretabel een verdienste van Vanderbilt.⁸

Vroeg bridge in Limburg

In de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw was bridge nog een kaartspel voor de betere standen. Men speelde het voornamelijk thuis

Een Duitse auto staat geparkeerd in hal van de winkel Wolf & Hertzdahl in het begin van de Tweede Wereldoorlog [datum opname: 10 mei 1940].

Stadsarchief Heerlen, fotocoll. 1628

met familie en vrienden. Het werd ook met vrienden en confrères gespeeld in de sociëteit. Deze sociëteiten waren en zijn herenclubs waar men met mensen van dezelfde stand kon eten, drinken, lezen, converseren en verpozen. Biljarten, schaken, whist, [contract-]bridge, poker en backgammon waren populair.

We weten dat er al in 1925 in de zogeheten *Groote Sociëteit* in Roermond fanatiek werd gebridget. Sterker nog, leden van deze sociëteit drongen aan op de oprichting van een heuse Nederlandse Bridge Bond, die toen nog niet bestond.

Die Nederlandse Bridge Bond kwam er pas in 1930. In het seizoen 1931/32 werd er in diverse delen van het land een soort regionale competitie gespeeld. In de 'Afdeeling Limburg' worden als deelnemers genoemd de *Groote Sociëteit* Roermond en de *bridgeclubs* Venlo, Maastricht en Heerlen. Het was allemaal nog

pionieren, en organisatorische veranderingen volgden elkaar al snel op.⁹

De oude Maassteden Maastricht, Roermond en Venlo waren de traditionele culturele en economische centra van Limburg. Dat de notabelen daar al vroeg bridgeden, wekt geen verbazing. Heerlen en de mijnstreek profiteerden uiteraard van de snel uitdijende mijnbouwindustrie, waardoor hoog opgeleide mensen in groten getale richting mijnstreek trokken. Zij namen het bridgespel van thuis en/of de studentenvereniging mee. Al snel besloot een groep notabelen ook hier hun bridgespel in clubverband te gaan beoefenen. Waarschijnlijk hebben ook geografische omstandigheden een rol gespeeld. De Maassteden, en vooral Venlo, waren vanuit de mijnstreek gezien wel een eindje uit de buurt. Bovendien is men zich ook bewust geweest van de eigen identiteit van de bloeiende mijnstreek binnen Limburg en Neder-

land. In die tijd waren de meeste Heerlenaren nog trots op hun [mijn]stad!

Uit de bewaard gebleven archiefstukken kunnen we het volgende opmaken. In 1932 verscheen de *Afdeeling Sittard* ten tonele, waarin zowel in Sittard als in Heerlen werd gespeeld. Er werd om en om in Sittard [hotel De Prins] en in Heerlen [hotel Cloodt] gespeeld. Het secretariaat was gevestigd op het adres Tempsplein 27 in Heerlen, het woonadres van secretaris Silvain Hertzdahl, waarover straks meer. De *Afdeeling Sittard* wordt al snel [januari 1933] omgedoopt in *Afdeeling Mijnstreek*, die in december 1934 als volgt werd omschreven: 'De Mijnstreek omvat het gebied dat we gewoonlijk de Oostelijke Mijnstreek noemen en het district "Limburg" is de rest van de provincie'. Op de NBB-jaarvergadering van 1934 bleek de afdeling Limburg 20 leden te tellen en de afdeling Mijnstreek 30 leden. De speelavond in Sittard verviel al snel, zodat *De Mijnstreek* geheel en al een Heerlense bridgeclub werd, waar [sterke] spelers uit geheel Zuid-Limburg bijeenkwamen.

Roermond bleef in deze jaren het bridge-middelpunt van Limburg, op de voet gevolgd door *De Mijnstreek*. Van de 'rest van de provincie', inclusief Maastricht, horen we dan weinig tot niets meer. Waarom na het hoopgevende begin van de vroege jaren '30 het bridgespel in Limburg weer wegzakte, is mij helaas niet bekend. Heeft misschien de economische malaise hier iets mee te maken? Of zochten de bridgers elkaar op in Roermond en Heerlen, zodat andere speelgelegenheden het loodje legden? Overigens waren er in die jaren, net zoals nu, ook bridgeclubs die niet bij de Bond waren aangesloten. Het is dus mogelijk dat in sommige steden ook in clubverband werd gespeeld, maar daar vindt je in bijvoorbeeld het bondsorgaan weinig of niets van terug.

Vanaf 1935 neemt *De Mijnstreek* de fakkel van Roermond over. In 1936 kondigt *De Mijnstreek* in het bondsorgaan een liefdadigheidswedstrijd aan, 'de grootste ooit in Limburg gehouden'. Er blijken maar liefst 48

paren voor de *howells* in te schrijven. Veel wedstrijden en toernooien zijn er overigens in die jaren niet. Men vult de wedstrijdka-lander aan door zelf wedstrijden te organiseren tegen clubs elders in het land. Dit soort wedstrijden gingen steevast gepaard met lo-geerpartijen, veel gezelligheid en natuurlijk een uitnodiging voor een tegenbezoek. Vanaf 1936/37 zien we ook Mijnstrekers, waaronder de heer Eikendal jr., in de landelijke pa-rencompetities opduiken.

De NBB werd in 1938 weer eens gereorgani-seerd. *De Mijnstreek* is dan geen district of afdeling meer maar een club, en wel de enige bij de NBB aangesloten club in Limburg. Een *District Limburg* is er niet, en tot het einde van de oorlog die zou gaan komen behoorde *De Mijnstreek* tot de 'clubs buiten districtsver-band'.

De pioniers

Wie waren die eerste leden van *De Mijnstreek*? Dankzij het feit dat bc *De Mijnstreek* nog grote delen van het oud-archief in zijn bezit heeft, krijgen we hiervan een aardig beeld. In 1932 bestaat het bestuur van de *Afdeeling Sittard* uit de heren A. van Banning voorzitter, S. Hertzdahl secretaris, J. Bloem-garten penningmeester en wedstrijdleider, Fr. Foeckert vice-voorzitter en Th. Joosten commissaris. Op de lijst van dertig leden zien we een bonte mengeling van zakenlieden/ondernemers, artsen, beoefenaars van vrije beroepen, mijningenieurs en hoge [mijn-]beambten. Ze waren voornamelijk afkomstig uit Heerlen en Sittard. Een deel van de leden was familie van elkaar.

S.D. Douven was in dat jaar burgemeester van Nieuwstadt. De heren F. Foeckert en Th. Joosten waren telgen uit bekende aan-nemersfamilies, respectievelijk uit Heerlen en Sittard. De firma Foeckert was destijds gevestigd aan de Valkenburgerweg en kreeg veel opdrachten uit de mijnindustrie. Maar men was in 1920 klein begonnen, onder anderen met huizenbouw aan de Hamer-

straat en Benzenraderweg en wegeaanleg in het Bekkerveld in Heerlen. De ingenieur J. Omers bleef niet lang lid. Zijn zoon, dr. R.J.J. Omers, werd een vermaard vrouwenarts die van 1956 tot 1984 geneesheer-directeur was van de St. Elisabethskliniek in Heerlen, alom bekend als de Vroedvrouwen-school.¹⁰

In 1933 telde de afdeling *De Mijnstreek* zelfs 44 leden en verschenen de eerste twee dames ten tonele. In 1935 kon de club zich de luxe van eigen briefpapier veroorloven. Wie lid wilde worden van de NBB en de club diende op het aanmeldingsformulier vijf namen plus handtekening in te laten vullen. Een aantal van deze vroege aanmeldingsformulieren zijn bewaard gebleven. Zo meldde op 18 januari 1936 Dr. V. van den Brekel uit Brunssum zich aan. Als 'voorstellers' traden op de heren Dr. J. Dirven, J. Bloemgarten, Dr. J. Vijgen, S. Hertzdahl en H. Zwart. Dr. mr. V.F.J.A.J. van den Brekel werd in Zuid-

Limburg vooral bekend als huisarts en later als 'bouwdirecteur' van het St. Gregorius-ziekenhuis in Brunssum.

Enkele maanden later werd mijningenieur J. Raedts uit Heerlen als lid aangemeld. Diens 'voorstellers' waren S. Hertzdahl, H. Zwart, W.C. Eikendal, J. Bloemgarten en A. Hertzdahl. Ir. J.E.M.S. Raedts [Jacques] groeide uit tot een vooraanstaand bridgespeler die eveneens optrad als wedstrijdleider en organisator. Hij was een bekende Heerlenaar die vele functies in het Heerlense verenigingsleven vervulde.

Een speciale vermelding verdient het aanmeldingsformulier van Leo Janssen met datum 13 februari 1937. Dhr. Janssen vormde meer dan vijftig jaar lang een partnership met dhr. Frissen, een welhaast uniek jubileum dat helaas eindigde met de dood van de heer Frissen. Ook werd hij bekend als 'componist' van bridgeproblemen, nadat hij in de jaren dertig en veertig al veel erkenning

De grafstenen van Eveline en Silvain Hertzdahl op het Joodse kerkhof aan de Akerstraat.

had verkregen als ontwerper van schaakproblemen. In 1997 vierde L. Janssen zijn zestigjarig lidmaatschap van de NBB en BC *De Mijnstreek*. Het verschijnsel 60 jaar lid was bij de Bond nog onbekend en dus moest er een passende onderscheiding worden bedacht: een gouden speld met diamant. Dhr. Janssen is nu ereid van de vereniging.

Oorlog

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zakte het clubbridge naar een lager peil. In sommige publicaties wordt wel beweerd dat het bridge tijdens die jaren bijna stil kwam te liggen, maar dit gold althans voor het clubbridge in Heerlen niet. De archiefstukken geven een beeld van een langzaam dalend aantal leden, dat wel zo goed en zo kwaad als het ging tijdens de bezettingsjaren bleef kaarten. Het ledenaantal daalde in 1941 van 27 naar 22, in 1943 stonden er nog 20 leden op de lijst. Er werd toen gespeeld in café-restaurant RUTO in de Saroleastraat, en wel op zaterdagavond van 19.00 tot 23.00 uur. De al genoemde L. Janssen wist te melden dat het spelen op de club in de oorlogsjaren niet veel meer te betekenen had. Spertijd, deportaties, gedwongen tewerkstelling van jongeren en andere narigheden gooiden roet in de kaarten. Van competities en toernooien blijkt weinig meer: er waren groeiende vervoersproblemen. Het lijkt wel waarschijnlijk dat er thuis in de huiskamers veel is gespeeld en ook het bridge van deze spelletjeshausse profiteerde.

Maar vrij snel na de bevrijding in november 1944 werd ook het officiële bridgeleven weer opgepakt. Bovendien werden er letterlijk en figuurlijk een aantal rekeningen verffend. De heer H.Z., lang een vooraanstaand lid, werd middels een brief in kennis gesteld van het feit dat hij niet langer meer welkom was. Ongetwijfeld heeft dit te maken gehad met 's mans houding in de oorlog.

In het bridgejaar 1945-1946 zien we niet alleen een twintigtal vertrouwde namen op de ledenlijst, maar ook twaalf nieuwe namen

werden toegevoegd. BC *De Mijnstreek* leefde weer snel op. Ook in deze naoorlogse jaren zien we het beeld dat het edele bridgespel het spelterrein is voor de hogere maatschappelijke rangen en standen. Maar na 1960 zien we dat beeld snel veranderen. Bridge 'democratiseert': de middenklassen werpen zich massaal op de bridgekaarten, het elitespel wint snel vele aanhangers uit alle rangen en standen. Oud-bondsvoorzitter André Boekhorst verwoordde dit proces fraai in de titel van zijn jubileumboek uit 1995: *Van Smoking tot Spijkerbroek*.

Joodse spelers

De oorlog brengt ons op de wederwaardigheden van een aantal joodse spelers. Bij het uitbreken van WO II kende Heerlen een eigen joodse gemeente die zo'n 120 personen telde. Een gemeente die overigens al enkele eeuwen oud was. Daar waren in de jaren dertig vele tientallen Duitse en statenloze joden bij gekomen, op de vlucht voor de nazi's.¹¹

Een aantal pioniers van BC *De Mijnstreek* waren van joodse komaf. De broers Silvain [Heerlen], Alexander [Sittard] en Victor Hertz dahl [Maastricht] waren allen textielkoopman en leidden kledingzaken in Heerlen, Sittard en Maastricht. Silvain Heyman Hertz dahl [geboren Sittard 1890] was tevens jarenlang secretaris van de bridgeclub. Hij was samen met zijn compagnon Wolf mede-eigenaar van de bekende kledingzaak Wolf & Hertz dahl aan het toenmalige Emmaplein in Heerlen. Hij was een prominente Heerlenaar, en onder meer bestuurslid van het Rode Kruis Heerlen. Als vooraanstaand lid van de Nederlandsch-Israëlitische Gemeente Heerlen, dat een groot deel van oostelijk Zuid-Limburg omvatte, had hij wekelijks contact met de pastoor-deken van Heerlen en de predikant van de Nederlands Hervormde Kerk in Heerlen. De Hertz dahls waren een typisch voorbeeld van de grote groep geassimileerde, liberale joden die Nederland kende.¹²

In mei 1940 werd Silvain al direct door de Duitsers opgepakt, maar na tussenkomst van burgemeester Van Grunsven weer vrijgelaten. Maar ook voor de Heerlense joden sloot zich langzaam maar zeker het net. In sommige bronnen vinden we de kleine, maar schrijvende voorbeelden hiervan terug. Zo bevindt zich in het Stadsarchief Heerlen een 'Lijst van ingevolge de beschikking van den commissaris-generaal d.d. 20 juni 1942 door joden ingeleverde rijwielen'. Uit deze lijst blijkt dat Silvain Hertzdahl zijn herenfiets, merk 'Wapen van Heerlen', rijwielnummer 99278, heeft moeten inleveren. Ook zijn zwager Jac. Bloemgarten was zijn fiets kwijt; hij leverde een herenfiets merk 'Empo', rijwielnummer 157663, in.¹³ Daar bleef het natuurlijk niet bij. Zoals gezegd hadden de Hertzdahls vóór de oorlog drie grote, bloeiende kledingwinkels [en ateliers] in Sittard, Heerlen en Maastricht, onder de naam n.v. Kledingmagazijnen Wolf & Hertzdahl, een familiebedrijf geleid door vier directeuren. In september 1941 werden de vier directeuren door het 'Reichskommissariat' ontslagen en vervangen door een Duitse 'Verwalter' die in Aken woonde. De oud-directeuren moesten hun aandelen inleveren bij de Liro, maar die zijn nooit verkocht, zodat zij na de oorlog weer naar de familie terugkeerden. Evenals Silvain overleefde zijn broer en medebridger Victor Hertzdahl de oorlog niet.¹⁴

Het gezin Hertzdahl organiseerde een onderduik in Brussel, waar zij konden beschikken over een appartement. De risicovolle vlucht over de grens bij Neerharen werd georganiseerd door een Heerlense jongeman, die na de oorlog met dochter Lia Hertzdahl zou trouwen. Helaas maakte een in Brussel wonend familielid een fatale blunder. Hij vertelde aan de huishoudster dat een joodse meneer uit Nederland op bezoek zou komen. Op het afgesproken tijdstip stond de Gestapo Silvain Hertzdahl al op te wachten. Hij werd gearresteerd en op transport gesteld. Hij overleed in Auschwitz op 22 april 1943.

Het familielid wist de overige gezinsleden op tijd te waarschuwen. Mevr. Evelina Hertzdahl-Bloemgarten, hoogstwaarschijnlijk de eerste vrouwelijke bridgespeler in BC *De Mijnstreek*, ontvluchtte met dochter Lia Brussel en dook onder in Zuid-Limburg. Hier overleefden zij de oorlog in een café in Neerharen.¹⁵

Mevr. Hertzdahl-Bloemgarten was een zus van Jac. Bloemgarten. Jacques Benoit Bloemgarten, in 1890 geboren in Rotterdam, was een welgesteld koopman en vooraanstaand man in de joodse gemeente. Evenals zijn bridgende zwager Silvain Hertzdahl woonde hij op het Tempsplein. Het gezin Bloemgarten dook onder in een boerderij op Ten Esschen. Daar zaten ook verzetsmensen en Engelse piloten. Ondanks enkele hachelijke momenten overleefden zij hier de oorlog.¹⁶

Ondanks de traumatische oorlogservaringen en duidelijke gezondheidsproblemen lijkt de heer Bloemgarten zich na de oorlog weer vol op het leven te hebben gestort. Hij keerde van zijn onderduik terug naar het Tempsplein en meldde zich ook weer aan bij de bridgeclub. Sterker nog: hij werd ook bestuurslid van het weer nieuw leven ingeblazen district Zuid-Limburg van de Bridgebond. Lang heeft hij niet van zijn hernieuwde vrijheid mogen genieten. De heer Jacques Bloemgarten overleed in 1946.

Na haar dood in september 1956 werden Evelien en Silvain Hertzdahl weer symbolisch herenigd op het joods gedeelte van de Algemene Begraafplaats Heerlen aan de Akerstraat.¹⁷

Postuum werd Silvain Hertzdahl enkele jaren geleden alsnog door de gemeente Heerlen geëerd voor zijn verdiensten op sociaal gebied. Zo was bekend geworden dat Hertzdahl tijdens de crisisjaren arme katholieke families financieel ondersteunde. De firma Wolf & Hertzdahl schonk onder meer communiekjes aan gezinnen die dat niet betalen konden. Daarom is in Heerlen een straat vernoemd naar Silvain Heyman Hertzdahl, vooraanstaand Heerlenaar én bridgepionier in de mijnstreek.¹⁸

* De auteur is historicus en, het zal u niet verbazen, een bridgefanaat en bovendien redacteur van *Bridge Local*, het orgaan van het district Zuid-Limburg van de Nederlandse Bridge Bond, en redacteur van *Het Land van Herle*.

1. Een bruikbare beschrijving van de hoofdlijnen van de geschiedenis van het bridge vinden we in de verschillende lemmata in *The Official Encyclopedia of Bridge* [Memphis Tennessee 1994]: *Bridge, Birtch, History of Bridge, Whist*, et cetera, met onderlinge verwijzingen. In het Nederlands taalgebied verwijs ik naar A. BROEKHORST, *Van Smoking tot Spijkerbroek. 65 jaar bridge in Nederland* [Baarn 1995], alhoewel die zich voornamelijk beperkt tot de ontwikkelingen in Nederland. Over de directe voorlopers van contract-bridge vinden we informatie in de handboeken die [destijds] over die spelsoort zijn geschreven. Veelal vinden we hierin ook handzame uitwijdingen over de geschiedenis van en ontwikkelingen in de verschillende [bridge]varianten. Bijvoorbeeld B.M. VAN DE GROENE, *Bridge. Een handboek voor royal-auction en contract-bridge zoowel voor geofenden als voor beginners* [tweede druk, Amsterdam 1929], C. BEND [“bridgemedewerker” Haagsche Post], *Contract en Royal Auction Bridge. Volledige handleiding voor eerstbeginnenden en meergevorderden. Met repetitie-tabel* [derde verbeterde en veel vermeerderde druk, Den Haag 1930] en J. HAGENAAR, *Het whist-spel. Beknopte handleiding voor eerstbeginnenden en meer gevorderden* [Gouda, circa 1930].

2. Zie EWOUW SANDERS, *Fiets! De geschiedenis van een vulgair jongenswoord* [Den Haag/Antwerpen 1997].

3. Deze beschrijving is ontleend aan S.A.A. REVALK, *Kaartspelen. Alle spelregels met alle varianten* [Utrecht 1999].

4. EDWARD LOWE, *Nieuwste spelregels van het Rikken (Brabantsch Whisten)* [Den Haag 1924].

5. Vergelijk *The Official Encyclopedia of Bridge*, 34.

6. Zie CEES SINT EN TOM SCHIPPERHEYN, *Bridge van start tot finish*, diverse drukken en delen, BERRY WES-

TRA, *Leer bridge met Berry Westra*, diverse drukken en delen.

7. *The Official Encyclopedia*, 75.

8. Vergelijk *The Official Encyclopedia*, 760, en HANS DE JAGER, ‘De voorgeschiedenis. Een Limburgs initiatief uit 1925’, in: *Jubileumuitgave bij het 50-jarig bestaan van district Zuid-Limburg van de Nederlandse Bridgebond* [Geulle 2000] 9-11.

9. Vergelijk A. BROEKHORST, *Van Smoking tot Spijkerbroek*, 21-25, en H. DE JAGER, ‘Vooroorlogse bridgeorganisaties in Limburg’, in: *Jubileumuitgave 50-jarig bestaan district Zuid-Limburg*, 12-14.

10. Zie J. KRULL, K. LEERS EN R. BRAAD, *Dorpsfiguren, ereburgers en notabelen. Het Stadsarchief over inwoners van het 2000-jarige Heerlen* [Heerlen 1998], 195-197.

11. Vergelijk FIET VAN ROOIJ-TRIENEKENS, *Joden in Heerlen in de Tweede wereldoorlog / Omdat wij joden waren* [Nijmegen 1998], en J. MICHMAN, H. BREEM EN D. MICHMAN, *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeente in Nederland* [Antwerpen/Amsterdam 1985], 418-419.

12. Zie J.C.H. BLOM EN J.J. CAHEN, ‘Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland [1870-1940]’, in: *Geschiedenis van de joden in Nederland*, onder redactie van J.C.H. BLOM, R.G. FUKS-MANSFELD EN I. SCHÖFFER [Amsterdam 1995] 247-308.

13. De lijst is afgebeeld in F. VAN ROOIJ-TRIENEKENS, *Joden in Heerlen*, 21.

14. HÉLÈNE VOSSEN, ‘Opvang van joodse repatrianten na de bevrijding in Zuid-Limburg’, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* XLVII [2002], 98.

15. F. VAN ROOIJ-TRIENEKENS, *Joden in Heerlen*, 16. 16 Idem, 14.

17. Zie ook ADRIE DRINT, ‘Stilte en lofzang. Joodse begraafplaatsen en grafstenen in Limburg’, in: *PSHAL* 132 [1996], 158.

18. Zie H. VOSSEN, ‘Opvang van joodse repatrianten’, 97. De naam Hertzdahlstraat is goedgekeurd door het college van Burgemeester en Wethouders op 17 oktober 2000.

De oudste foto uit de collectie van...

ROELOF BRAAD

Voor het vinden van de foto voor deze rubriek togen we dit keer naar het Gemeentearchief in Kerkrade. De fotocollectie bevat zo'n 3500 beschreven foto's. Dus vrij snel, mede ook dank zij medewerking van archivaris Mike Kockelkoren, kon de oudste foto op tafel gelegd worden om er een goede scan van te maken. De foto geeft ons een kijkje op het Marktplein in het centrum van Kerkrade rond 1900. Ongeveer ter hoogte van het witte huisje links op de foto zou in 1912 het stadhuis van Kerkrade verrijzen. In de volksmond stond de poel bekend als *d'r ronge Pool*. Op het moment dat de foto is genomen, diende de poel alleen nog als drinkplaats voor beesten en als waterbuffer voor de plaatselijke

vrijwillige brandweer. De naam *D'r Pool* leeft overigens vandaag de dag nog voort in Kerkrade. Iets verderop, in de Kapellaan, staat een gelijknamig multifunctioneel gebouw waarin – hoe toepasselijk – naast de openbare bibliotheek ook een overdekt zwembad gevestigd is.

Vele andere foto's over Kerkrade's verleden in alle gevarieerdheid zijn opgenomen in de rijke collectie van het Gemeentearchief Kerkrade [Postbus 600, 6460 AP Kerkrade]. Het gemeentearchief is te vinden in het Stads-kantoor aan de Markt 33 en is elke werkdag [maandag t/m vrijdag] geopend van 8.00 uur tot 15.00 uur. Het archief is telefonisch bereikbaar onder 045-5676321 of via e-mail: gemeentehuis@kerkrade.nl

Signalement

M. VAN DER WIJST

Nut[h]se kal is geine nötte kal

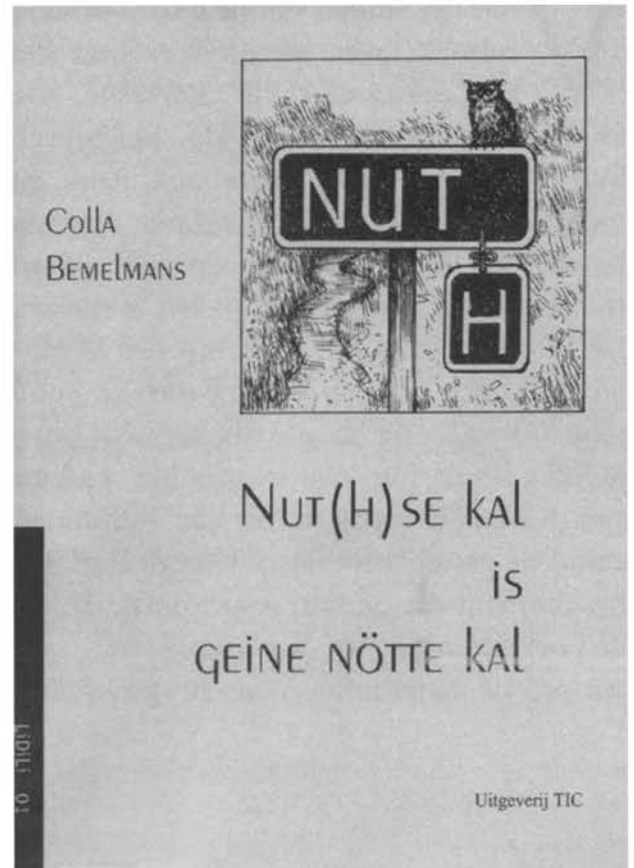
Door Colla Bemelmans, [Maastricht 2002] 110 p.,
tekn., ISBN 90-76043-53-1

De wereld van de dialectbestudeerders is een heel aparte wereld. Er worden oorlogen gevoerd over spelling en schrijfwijze. Er vormen zich groepen van mensen die [even] van hun voetstuk vallen als ze één woord niet blijken te kennen, zoals de schrijver van rubriek 'Oos Taal' in de Trompetter, Wim Kuipers uit Maastricht, die het woord 'wam' niet kende [een platte mand waarmee men schuddend kaf en koren kan scheiden] en toen zijn fantasie te veel de vrije loop liet.

Er zijn ook mensen die in het dialect publiceren en daarmee dubbele roem verwerven; ze brengen een mooi verhaal en ze bevorderen tegelijk de kennis van de eigen, vaak o zo rijke, taal. Er worden ook regelmatig woordenboeken en woordenlijsten uitgegeven.

Het boekwerkje *Nut[h]se kal is geine nötte kal* van Colla Bemelmans over het dialect van Nuth is zo'n woordenlijst. Zelf mede-auteur van een volwaardig woordenboek [van de Brabantse plaats Gemert] weet ik wat er op je af komt als je zoiets wilt voltooien.

Ik kan de heer Bemelmans en vooral de inwoners van Nuth en omstreken feliciteren met deze uitgave. Het is een boek voor scholen, carnavalsvierders, heemkundigen, dialectliefhebbers, tekstschrijvers en mislezers, zoals de schrijver zelf betoogt. De woordenlijst van toch nog 1000 woorden [Nuths-Nederlands en andersom] bevat dan wel alleen een vertaling en geen uitleg over de

betekenis van de woorden, maar ze is leuk en leerzaam. 'Al die taalprobleme sjtönt d'r neet in. Ouch sjtönt gein ouw wuurd d'r in', lezen we in de inleidingen, die ook in dialect geschreven zijn, 'es v'r dialektoloog wille wae-re, dan höb v'r nog 'ne tied te gaon en haet minnig mösjke dat noe nog gein vötje heit, al gepist'.

De eveneens opgenomen lijsten met gezegdes, plaatsnamen, voornamen, familienamen en benamingen van planten en dieren in het dialect laten de lezer volop genieten van het eigene van Limburg. We weten daaruit nu ook, dat voor Nuth Heële niet bestaat, wel Haelder [met de uitspraak van rève... droom].